

05
М-75

136076

17 844027/4

4

МОЛОДНЯК

Щ К Л К С М У

1929

м у

КВІТЕНЬ

1929

1933
9352

05
М-75

Ц І Н А
50 коп

V.N. Karazin Kharkiv National University

00316274

9

„МОЛОДНЯК“

Виходить що-місяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

РІК

ВИДАННЯ

ТРЕТІЙ

„МОЛОДНЯК“

продається в усіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“

На рік	4	крб. — коп.
На 6 міс.	2	—
На 3 „	1	10 „
На 1 „	—	40 „

Ціна окремого № (в роздрібн. продажу) — 50 коп.

Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул. № 24 (поштова скринька 300), Видавництво „Радянське Село“, журнал „Молодняк“.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ:

1. На рукописові обов'язково ставити справжнє прізвище автора і точну домашню адресу. 2. Рукописи до редакції треба надсилати чисто переписані од руки або на машинці на одному боці аркуша. 3. В рецензіях на книжки, крім назви й автора, треба зазначати видавництво, рік видання, тираж, кількість сторінок і ціну. 4. Неприйняті рукописи, менші, як на половину друкованого аркуша, а також рукописи, що ухвалені до друку — редакція не повертає.

ЧЫТАЙЦЕ І ПАДПІСВАЙЦЕСЯ на 1929 год

НА ШТОМЕСЯЧНУЮ БЕЛАРУСКУЮ ЧАСОПІСЬ ЛІТАРАТУРЫ, ПОЛІТЫКІ, ЭКОНОМІКІ, ГІСТОРЫІ, КРЫТЫКІ

VIII год
выдання

„ПОЛЫМЯ“

ПАД РЕДАКЦЫЯЙ:

А. Баліцкага, Я. Васілевіча, З. Жылуновіча
(адказны рэдактар), Я. Купалы, М. Чарота

З 1-га ліпеня 1928 г. часопіс „ПОЛЫМЯ“ выходзіць штомесячна (12 нумароў на год) разьмерам кожны нумар 10—12 аркушаў.

Падпісчыкі на часопіс „ПОЛЫМЯ“, якія прышлюць цалком падпісную плату атрымліваюць на 1929 год па падпісных квітанцыях пры пакупцы мастацкай (Янкі Купалы, Якуба Коласа, Цішкі Гартнага і інш.) і політычнай літаратуры выданьняў Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва наступныя ільготы.

Гадавыя падпісчыкі атрымліваюць скідку на 25 проц. (на агульную суму да 30 руб.). Поўгадавыя падпісчыкі — 15 проц. (на суму да 20 руб.).

Акрамя таго, падпісчыкам на „ПОЛЫМЯ“ на 1929 год, якія не карыстаюцца скідкай, даецца растэрмінаваньне з уплатой гадавым: да 1-га студзеня — 5 р., да 1-га ліпеня — 4 р. і да 1-га кастрычніка — 3 р. Поўгадавым падпісчыкам: да 1-га студзеня — 4 руб. і да 1-га чэрвеня — 2 руб. 50 кап.

ПАДПІСНАЯ ЦАНА:

На год	12	р. — к.
„ 6 месяцаў	6	„ 50 „
„ 3 месяцы	3	„ 25 „

Цана асобнага нумару 1 р. 25 к.

ПАДПІСКА ПРЫМАЕЦЦА: У рэдакцыі часопісі „ПОЛЫМЯ“
(Менск. Савецк., 63, Белдзяржвыдавецтва).

к 6576

ВІСНИК ХІНО

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО - МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ - МІСЯЧНИК

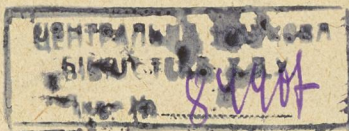
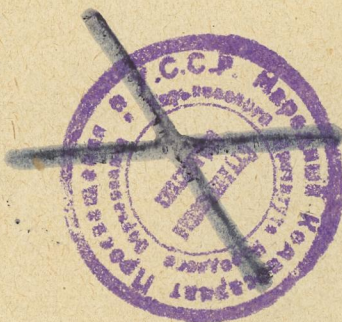
О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
Т. МЕДВЕДЄВА, П. УСЕНКА

4
—
(28)

КВІТЕНЬ

1929

ХАРКІВ

5568

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Держтрест „Харполіграф“.
Друга друкарня
ім. В. Блакитного
Харків, вул. К. Лібкнехта, 13.

ПОЕЗІЇ

ГЕО ПЕРІНСКІ

РУДАРІ

Схиліте голови свої в шанобі—
Ви входите до храму нашої біди,
каміння стін, забою гул тривожний
промовить стогоном простих людей,—
до залізної земної утроби,
де жодної іскри радощів,
до підземного царства прокльонів,
де марно гинуть сили і молодість.
Тут у проходах низьких і задушливих
на кожного чекає ікласта смерть,
а він ударами м'язів напружених
риється в надра земні,—
муки, каліцтво і зігнуті спини
дасть галерея, гаряча як горно,—
це нагорода, а відпочинок—
яма на цвинтарі чорна.
Данте, Данте! Твоє пекло блідніє,
терновий вінок і Голгота—ніщо
перед катакомбами отруйно-вогкими,
де нас мільйони працюють і мруть,—
тяжкий наш подих не йде з імлі,
лише стогони ячать, як бомби,
що б'ються об твердий граніт,
громохко лунають у надрах.
Над руднями, зверху, на грішній землі,
Під вогнистою банею неба
тонуть в розкошах заль лабіринти,
повні нагих жінок. Дикий бенкет
справляють покидьки людства,
що виссали кров з людей,
чия доля—з лицем мерця
конати, чахнуть у норах без сонця.
Але надходить день, о, людські боги!
З підземелля, фабрик і хижок
вийдуть немов з гробовищ
суворі і виснажені,—
могутня повинь здійметься найвище,
затопить все розгнівана стихія,
серед диму, пламеню і грому бойовища
Справдиться всесвітня мрія.

З болгарської переклав Ів. Шевченко.

Харьковский Инстит. Народного
Образования

Шифр: 05
М-75

СТУДЕНЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА

Мат. кн. № 6320

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

МОРСЬКА ПОЕЗІЯ

Капітан!
Згадай колишне!
Як усе воно було?..

.
Бачиш: сонце, наче вишня,
Наче вишня, зацвіло!

Там, за цементовим молотом,
Де блискуча скумбрія,
Танцювали карманьола
Наполохані моря.

Вигинались хвилі сині,
Припадали до землі
Мабуть десь, у морі нині
Потопали кораблі...

Мабуть десь у мокру просинь
Голосили: поможи!..
І здавались сірі троти
Як нагострені ножі.

Вітер гнав проклятим морем
У м'язистому вогні
І проткнув блискучим зором
Дюйми чорної броні...

І проткнув, і свиснув злісно
Наполохані слова...
...Сивий Джон сумної пісні
Більш ніколи не співав...

А за цементовим молотом,
Де блискуча скумбрія,
Танцювали карманьола
Наполохані моря!

1928 р.

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

МАВЗОЛЕЙ

Розмальовано площу морозом-кубістом,
Помережано бані чудні «Василя»
І на сніжних рулонах відбитки нечисті—
Приморожені крила музейних орлят.
Ніби якось вразило, що він не з мармуру,
Що схилився дощаний під гранітом Кремля.
Та блискучі окраси вождеві задарма,
Бо тому, хто прожив і помер командармом—
Теплу славу клеочуть поля.
Як од синіх долин, од заводів далеких
З урочистим жалем ідемо до труни,—
Він для нас не модерна північна Мека:
Там учителя вид, дорогий і ясний.
Мавзолей—інтервал серед шуму заводського,
Деся на хвилю вмирає тривога Москви...
Там...

(розтерзаний маяковськими,
пчеліними та бродськими)—

Його образ у серці людський поновив.
І коли розхвильований зійдеш по східцях,—
Такий людяний образ, такий дорогий—
Що на площі весніє лютневе повітря,
Що тепліють і тануть сніги.
Та байдуже тоді, що він не з мармуру—
Мавзолей дощаний під гранітом Кремля:
У північному сяєві тінь командарма
Простягла свою руку в поля.
І могили великій коштовна окраса:
Його думку на вільній тривожній землі
В найніжнішій любові суворої класи
Піднімає на прапор століть.
Крізь морози потоки його інтелекту
Розганяє весняна фортеця Кремля,
І рештовань Республіки сонячний клекіт—
Наче рапорт веселий здала.

СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ

ДИМ

Диха завод на сусіднім кварталі
Розп'явсь визерунком будівель і труб.
За ним простяглися шляхів магістралі
Туди, де повисли задумано далі,
Туди, де спокійно хлюпочеться Буг.

Диха завод... Дим над обрієм тане,
Тане мереживом дивних уяв.
(Хтось може дим цей навіки прокляв...)
Ген—розп'явся в завісі туманній...

Диха завод. Дим над обрієм тане.
І в надвечір'ї цвітуть орнаменти:
(Хмар хмаровиння, і вітер прудкий...)
Тихо спливають зажурні моменти
Доки аж тишу проріжуть гудки.
...І в надвечір'ї цвітуть орнаменти.

м. Миколаїв.

ШАХТАРНЯ

I

Народився Василь на селі, а хто був йому багьком, навіть мати не знала. Лише саме найгірше з дитинства пам'ятав Василь: низеньку, сіру хатинку, вікна замкнуті дрантям, величезну чорну піч, а по ній отарами таргани гуляли. Замість ліжка—нари, а на нарах брудна, засмальцьована рядюга. Двір порожній, без огорожі, будяками поріс; по подвір'ї чужі свині й кури проходились.

Любив Васько хлоп'ятком залазити в бур'ян, а звідти жбурляти камінцями на курей—розганяти їх. Іноді цілими годинами на сонечку лежав під гарячим промінням.

Любив він сонце, тепло—сам був такий кволий, безкровний, здавалося, ось-ось від вітру повалиться.

Не було товаришів у Васька: лише він на вулицю поткнеться, як до нього вже ціла юрба дітей з образливими криками:

— Байстрюк! Батько твій де? Га?..

І ковтаючи сльози, знову в бур'ян забивалося хлоп'ятко.

Васьчина мати, висока, кістлява баба, завжди біла Ваську, лаялася:

— У, паскудний! На лихо ти моє народився, анцихрист проклятий... і не здохне, гадюченя.

І від того Васько нікуди не ходив,—так воно куди краще, спокійніше. Додому приходив лише увечері, відламував шмат хліба, і залізши на піч, вечеряв, а коли хліба не було, скиглив:

— Мамо... їсти хочу... Мамо, мамо!

Мати лаялася...

— Жереш усе, опухнути б тобі!.. Де я візьму хліба? Лежи, не скигли, проклятуший... Сама не жерла...

Скиглив Василь. Засипав з порожнім шлунком, а потім і скиглити розучився. Лише дивився на всіх вовчням, з-під лоба. Із усіх людей тільки одну людину любив Василь: діда Парфена—материного батька. Іноді заходив до них дід,—старий, престарий. І всі дивувалися, як він до цього часу не розвалився?

В сивій бороді дідовій завжди соломка і сміття—де впав, там і спав дід.

Завжди опухлі, червоні від вітру очі Парфенові були оповиті сумом, і не можна було взнати, якого вони кольору, сірого чи блакитного? Зігнулася від торби і мішків і без того зігнута спина,—жебрав дід. Сам же Парфен від тяжкої ваги ледве ноги волік.

Любив діда Василь. Прийде старий, здійме торбу, під нари покладе, підморгне Васькові:

— А ну, малий,—сюди!...

І вже знає Василь—приготував для нього гостинця жебрак, за останню копійчину щось купив. Посадовить старий Васька на коліна, погладить голову розкуйовджену, і сидять удвох—один старий, що докосював знесилений довгу життєву ниву, другий—малий.

Дід про місто розповідає, про війну турецьку, про Московщину далеку.

Тихо ллеться голос дідів.

— Е, синку... скільки разів пороли мене, сукини сини! Під ружжом скільки стояв; як лусне охвицер по зубах, було, аж у голові замакітриться...

— Боляче, діду?..

— Боляче, Васильку, ой, як боляче!.. Вмирали від бійки...

— А ти ж чому, діду, не помер?—дивувалося хлоп'я.

— Дужий я тоді, хлопче, був парубок... Ох, який дужий! Ні шомполи, ні офіцерські бійки не брали мене. У полку нашому не було здорового за мене. В поході було усі поваляться, а я собі байдуже,—йду та й іду...

Дивиться Василь—та й дивується; не віриться йому, що колись дужим був дід Парфен, коли зараз він такий кволий, горбатий, ось-ось упаде...

Іде Парфен, і знову Васько сам залишається—літом у бур'яні, взимку на печі.

Коли Василеві минув дванадцятий рік, після страшної завірюхи привезли діда замерзлого, синього, задубілого. На сивій бороді льдинки, очі безбарвні, каламутні, як у живого. Через плечі торби, а в торбах шматки хліба, як і дід задубілі. Трохи не добрів до села старий, а то може ще пожив би з десятків років. Наказано було матері Васьчиній поховати діда, і вона люто лаялася.

Старшина басив:

— Твій батько—ти й поховати мусиш!

— За що ж я ховатиму? Самій жерти нема чого!

Полаялись, полаялись, а ховати треба, наказано старшиною—робити нічого! Останні кури й баранець щезли. Довгенько з попом торгувалися і нарешті поховали Парфена.

І ось, коли востаннє подивився Василь на дідуса, опухлого, з запалим синім обличчям, заліз на піч і тихенько заскиглив: любив він діда, гарний був старий.

А незабаром після діда померла й мати, п'яною вона потрапила в ополонку, застудилася, захворіла на тиф. Довго хворіла, потім у довгу зимову ніч, коли Василько прислухався як скиглив вітер, мати глухо промовила:

— Васю... Вас... засвіти каганець...

Зліз з печі Василь, засвітив каганця, і коли сяйво від нього прорізало темряву, побачив Васько: мати зблідла, ротом повітря хапала, а в очах сяйво від каганця миготіло.

І крізь клекіт у грудях ірвалися слова:

— Васильку... Голубчику... Прости мені, синку... ради христа, прости... Не матір'ю я тобі, вовчицею була... слова гарного не почув ти від мене... Нічого, крім лайок, бійок... Жодного разу не пестила тебе... Василько... Прости, сину... Відходжу я...

І вперше прокинулася жалість у серці Василевому і ця дитяча жалість по обличчю слізеньками побігла.

До ранку мати й охолола, а Василь залишився сам-самісінький у брудній, напівтемній хаті, з вибитими вікнами та з величезною задимленою піччю, де отарами таргани повзали.

Іноді приходила до нього сусідка Марія, варила обід, іноді сусіди приносили Василеві хліба, картоплі: не гинути ж, мовляв, хлопчиськові з голоду. А прийде літо—дивись, і допоможе чимось людям...

Так жив Василь сам собі, брудний, немитий, напівголодний.

Вили ночами собаки, вітер у димарі тягнув свої вічної пісні, по кутках дряпалися миші, бігали по лавах, по столі, вечерю собі шукаючи.

Лежав Василь довгі зимові ночі на холодній черені, шматтям вкрившись, і думки недитячі у голову лізли:

«Чому це Пилип Прович багато живе: скільки у нього корів, коней, робітників не перелічиш, а він, Васько, голодний, на холодній черені? А ще краще від Пилипа Провича дідич Паліцин живе,—дивись, маєток який, садovina, ух, яка!.. Літом Василь повз їхній сад проходить, одних яблунь там, а сливок скільки... А будинок який!..»

Встав перед Василевими очима дідичів дім величезний, оточений садом...

«Пан, напевне, в теплому собі сидить, чай розпиває»...

І ще дужче натягнув на тіло шмаття, з боку на бік Василь повертався, а все ніяк не міг дійти того: чому це так? Бог? Так бої же добрий, гарний, нащо йому давати гарне життя Паліцину і ображати Василя? Через 2-3 місяці після смерті матери у Васьчину хату зайшов старшина Степан Сидорович, товстий, гладкий, у нових, намащених дьогтем чоботях.

Перехрестився на ікону, та й звернувся до Василя.

— Ану, хлопче, злізай, поговоримо!..

Василь зліз із печі.

— Чого, дядьку?

— Слухай сюди. Опчество, значить, постановило, щоб ти був у волості замість десятника... Стало бути листи та повістки розносити будеш та інше що знадобиться... За це будеш отримувати два карбованці на місяць... Розібрав?..

Пішов Василь десятникувати. Холоднющу зиму вибігав у подраній свитині, розносив листи, повістки. Бігав писареві та старшині в монополюку по горілку, а літом босий, у дірявій сорочці допомагав «начальству» у жнива за спасибі.

Літом ще нічого, а от в-осени, коли підуть дощі, розміситься земля і в чоботи без підметок полізе грязюка—погано. Взимку ще гірше, особливо, коли свитина вітром підбита та чоботи каші просять.

Бігав два роки у десятських Василь, бігав би ще може й весь свій вік, та інакше життя склалося. Був у нього дядько, брат материн. Василь його зовсім не знав: дядько на шахтах працював і на село ніколи не приїздив, а то одного разу за повітрям вільним скучив, село знову захотів побачити. Поїхав.

Не мав шахтар свого дому та хазяйства, у сестри думав погостювати, а сестра не дочекавши—померла. Увійшов до хати,—хата порожня, і коли взнав, що сестра вмерла—пішов шукати небожа і знайшов його у волості, нужденного, голодного. Василь лежав у «десяцькій», дірною свитиною накрившись, тримтів як у пропасниці. Довго дивився на нього шахтар та й зідхнув тяжко.

— Стало бути ти небіж мені? Так, братухо?

— А ви дядьку—хто? спитав Василь.

— Та твій же дядько... Олексійом звали...

Помовчав.

— Хворий ти, хлопче, он що... Шкура та кістки... Ну, гаразд, їдемо зі мною...

Коли Василь з Олексійом прийшли до хати, дядько поклав небожа на нари і кожухом своїм укрити його.

І якось чудно Василеві зробилось: чому цей чоловік, якого він до цього часу не знав, так ходить за ним, вкриває його, чаєм напуває? (Вже з тиждень жили в хатині). Одного разу спитав він Олексія:

— Дядьку Олексію, чуєш? Чому ти так доглядаєш мене? Мати й та не ходила так за мною, коли я хворів?

Посміхнувся собі в уса Олексій і ласкаво подивився на небожа.

— Ох, і дурний ти, хлопче... Слухай же сюди. Обидва ми з тобою однакові—що ти, що я... Обидва, обидва голі, босі. В обох ні хріна за душею! Стало бути ти мені, а я тобі рідний. А колись я сам гірше за тебе жив. Теж не життя, а жестянка.

Одужав Василь, повеселішав. Сказав дядьку Олексій.

— Ну, тепер збирайся Васько... Підемо зі мною на шахти... Правда, і гам калачів не їдять, але все ж голодним не будеш... Шахтаря з тебе зробимо.

Взяв паспорт Василеві та й пішли до вокзалу. І коли йшли повз панський двір, згадав Васько.

— Дядьку Олексію... Чому це в пана дім такий величезний, а у нас з тобою нічого немає?

Сплюнував кріз зуби дядько, очима блиснув:

— Сволота вони... ось що... Усе собі загарбали стерви... Через їхні палаци ми й голодуємо.

Не зрозумів тоді Василь цих слів... Згодом зрозумів.

II

Три дні дядько з небожем їхали залізницею. Машина гуркотіла колесами, вагони похитувались. Дрімав Василь і крізь дрімоту село рідне вви-

жалосся, хати низенькі з підсліпуватими вікнами, річка, сади зелені. Чимось далеким, далеким віяло від цього, наче не три дні він поїздом їхав, а десятиріччя, і відчував хлопець, що навіки відійшло від нього село, так як і повз вікна відходили поля, степи, річки.

Нарешті закурили копальні. Насипи породи замайоріли гостроверхими горами. Жадібно на копальні дивився Василь, нові малюнки приковували його зір. По тому машина зупинилася. Олексій вузол у руки взяв.

— Злізай, хлопче!.. Додому підемо...

Увечері прийшли на шахту, і йдучи з дядьком роззявляв рота Василь, усе дивився круг себе. Ось вона, таємна рудня, про яку Олексій говорив. Чудно... А чому чудно, Василь і сам гаразд не знав, взагалі усе чудне: немає ані хаток похнюплених, ані річки, ані садків. Скрізь сірі балагани, у хмарках диму і пари будівлі копалень, дим, дим—густий дим скрізь.

Гуркотіла, клетотала своїм життям рудня.

Коло такого ж, як і всі сірого «балагану»*) зупинився Олексій.

— Ось ми і вдома, хлопче! Залітай до каюти, не пишайся! (Дядько був теж колись матросом і любив вживати матроських термінів).

Касарня своїм повітрям обгорнула Василя.

У касарні гомін, аж вікна тримтять. Підвівся з нар один шахтьор, забачивши Олексія. Зрадів, кинувся до Олексія.

— Приїхав Олесь!.. А це кого ж ти з собою привів? Придане?

— Небожа... Мати в нього померла...

— А-а... Стало буть буде новий шахтар, ану хлопче, дай подивимось на тебе!..

Подивився, зідхнув:

— Кволенький парняга... Мій синок здоровіший був—зідхнув шахтар. Олексій заходився «влаштовувати хазяйство». На нари говдру прослав, на стіл чайника поставив.

І почалося нове Васьчине життя.

Зразу без діла був Василь, а потім коногоном влаштувався в шахті. По довгому штрекові коней у вагонетках ганяв. Були ці коні сліпі, старенькі й немічні і дивлячись на них, плакати Василеві хотілося.

Зразу очі боліли, коли наверх сходив, від свіжого повітря голова крутилася, потім нічого,—звик.

А через чотири роки в забій, в «штольню» поліз.

Тяжко було, надривалися слабі груди, змішувався піт з вугіллям, і довгими годинами все про одне думав Василь:

«Чому це шахтарі отримують крихти, працюють, як воли, а хазяї весело живуть собі, їдять гарно, нічого не роблять?.. Розїджаять по закордонах жир спускати?»

Робочий день шахтаря дуже довгий. Черепахою повзе у забої година, здається роком, а від гудка до гудка сторіччя, а за цей час все тіло ние, болісно ворущаться мізки:

*) Балаганом у Донбасі зветься дім.

— Чому це так?

Не знав—темний був Василь, неписьменний. Погано жили шахтарі—у багні, в мороці. Вік шахтар кайлом вугілля довбе, напівголодний, здичавілий.

І лише як надходила субота, світліше робилося на душі в шахтаря: у шклянці горілки потопало горе... В суботу чи в свято грамошка виграває, заливається, і висить у повітрі каменюкою пісня шахтарська.

А вдома діти голодні та злидні.

І згадуючи це, ще дужче пив шахтар, кешені витрушував, в монопольку остання копійка летіла.

III

Удень ще нічого. Як не як, а робота відганяє думку ненависну, а ось після гудка, коли вечір над димною руднею простелиться, коли замиготять сяйвом огнеокі копальні. Ну, тоді хоч живцем у труну лягай. У душній касарні піт у голову б'є, муть мізки наповнює, верещать голодні діти, з голоду скиглять, плачуть матері, крізь сльози дітей лають.

— У, розпроклятуці! Цить, Стьопко! Кочергу на тобі, сатано, поб'ю. Діти верещать і від вереску серця материнські на шматки рвуться. Стогне хворий, натягує дрантя, а поруч дикунським, хриплим від перепоя голосом п'яний співає, гармошка теленькає «суботу», або ж «страданіє» і цей гомін шматує людські мізки.

У кутку біля сірої стінки стояли Василеві нари, а поруч з Василем спав Олексій, а з Олексієм—Гаврило. Лише й товаришував Гаврило з Олексієм.

На сухоти Гаврило хворів. Ночами кашляв, чорним вугільним пилом відпльовувався. Давно потоваришували вони, коли ще відкатниками працювали вони на «Французькій компанії». Дав тоді десятник Гаврилові в зуби, схопився Гаврило за розсічену губу, вилаявся, вдарив і другий раз його десятник. Олексій не стерпів—і грудкою вугілля в десятника шпурнув, та не влучив.

Олексія і Гаврила вигнали з роботи, обидва вони бездомні, без грошей, по всіх копальнях ходили. Нарешті знайшли собі працю. Ділились вони шматком хліба, ковтком води і не розлучались один з одним. Цілими вечорами лежали вдвох. Сплюне набік Гаврило, по кешенях нишпорить почне.

— Ну?...—тягне Олексій...

Ще зліше спльовує Гаврило.

— Ось тобі й ну!.. Ні чорта, вітер гуляє... І знов обидва мовчать, а Василь на бік одвернувшись затуляє уші від галасу в касарні.

Вівся цей галас у голову, вривався в душу, ніде від нього не сховаєшся, ні в забої, ні на спочинку. Знає: зараз підведеться з нар Олексій і піде кудись, за годину повернеться додому з пляшкою горілки і запіячить з Гаврилом. П'яні зараз почнуть удвох пісні співати, потім Гаврило звисить на стіл голову, тужити почне, день і годину свого народження проклинати. Олексій почне його заспокоювати.

— Ну, годі, годі... Чого соплі розпустив?

А діло кінчалось тим, що Олексій принесе ще пляшку і тут же за столом поснуть обидва.

Дивився на них Василь та й думав, що касарня це—п'яне, темне коло, а життя шахтарське—темний забой. Скільки тут людей у касарні, а ще ніхто не бачив просвітку; лише голод, злидні, воші... Голод і воші—це життя шахтарське. Так і текло воно: праця в забої, спочинок у брудній касарні або в шинку. Потім і Василь у шинок пішов.

Трапилося це так, як і з усіма трапляється.

Увечері лежав на нарах Василь і дивився, як Сенька, припадошний саношник на нарах побивався, чув як стогнав Ванько, побитий у бійці, забійник.

Моторошно стискувалося Васьчине серце, аж спина йому задубіла, і ще темнішим здавалося шахтарське життя. Не витримав. Скочив, насунув кашкета, на вулицю вискочив. Довго блукав, довго до гуркиту підйомних машин прислухався. Зупинився проти шинку, шинок вогниками своїх вікон прорізував морок вечора, грамофон «Розлуку» вигравав.

П'яні у величезних чоботях ноги відбивали чечітку. З мороку якась постать виринула. Спотикаючись до Василя підійшов Митька-кріпильник, п'яний, червоний. Жив Митька у тій самій касарні, де й Василь, спав на нарах аж коло вікна. Зупинився Митька, на Василя глянув:

— Ну? Чого став? Боїшся увійти? Ходімо, пропустимо по одній!..

Ні разу не був Василь у шинку, а тут раптом пішов—потягло. Так набридла одноманітність, усеньке нутро різала. Захотілось чогось іншого, нового...

— Ходімо...

Іржаво двері петлями зарипіли, відчинилися. Брудний, гомінкий шинок шахтарями кипів. Вони сиділи за столами брудні, коштрубаті, червоні або білі. Коло дверей за столом сиділи Олексій з Гаврилом. Побачивши Василя, Олексій журно і гірко похитав головою.

— Пити, небоже?.. Ох, не варто б... Ну, та що ж зробиш, коли життя наше шахтарське таке,—без горілки не обійдешся. Сідай за кумпанію, і ти Митька сідай...

Посідали. П'яно клікотів шинск; під згуки хриплоголосого грамофона хтось високий, худий босоніж на підлозі шльопав, викрикуючи:

— Ох, гуляй душа—без гроша! Шпар!.. Ох, ну... ох, ну! Не ході к хохлу, ході к руському, п'янтембурському!..

Зб'яку за столом слюсар Михайло розказував токареві Петру:—Збракував, стерво!.. Приніс я йому роботу, подивився. «Негоже»—каже... А я винуватий, що за два дні зробити приказано! Ох, боже мій, боже мій... Жисть наша, жестянка... і без того ка-зна-що заробляємо. За другим столом Гридько-кочегар розказував:—Ну, дик вот... Раз скубент, стало бить він і є сіділіст... Знавав я двох таких когда в Москві на заводі работав... Славние риб'ята біли, так і загинули потім у тюрмі оба...

Забійник Свирид сплюнув...

— Сволочі... он що...

— Хто сволочі?..

— Усі—сволочі! Чуєш? Усі—сволочі... Я тобі кажу! І ти—сволоч! Усі стерви!..

— Усі, і ти з ними разом!..

Бац!.. У Петра в очах каганці. Бійка. Обоє з шинку викидають. В шинок жінка Михайлова увійшла. Бліда така, худюща, як кістяк. Підійшла до столу, на Михайла накинлась.

— Жереш, проклятуший!.. Дома діти не ївши, а ти тут, а ти тут... Щоб тебе поганющого в дугу скрутило! Щоб тобі дня світлого не діждатися!.. Вік би тобі, проклятушому, голодувати, як діти твої голодують... Іди додому, сукин син...

Підвівся Михайло, додому йти хотів. Заіржала, зареготала юрба шахтарська...

— От так, Михайло!.. Баби злякався!..

— От так слюсар!.. Ги-ги!..

— Із нього слюсар, як із мого носа тяж!

— Улю-лю!..

— Ги-ги-ги!..

Очі Михайла кров'ю налялися від цих вигуків, пляшкою злість об підлогу задзвеніла. До жінки:

— Іди... уб'ю!..

Вийшла з шинку жінка і сльозами вмила.

Випив Василь третю склянку горілки і вдарила йому в голову хвиля зогненна. Оливом розпеченим запекло в середині. Закрутився шинок у хмарах тютюнового диму, п'яний, скажений. Закрутилося в голові, закануло Василеві, скочив, до дверей подався.

Підморгнув Митько Олексійові:

— Юрундовий п'ячуга—небіж твій...

Вулиця в темний морок ночі одяглася, червоними очима підморгували шахти в півні, двоїлися в очах будинки, маленькі вибоїни ямами вдавалися. Присів під парканом Василь: далі не несли дерев'яні ноги. Заплющив очі, закрутився, поринув у безодню... Добре... Добре!..

І раптом хриплий голос тишу ночі розсік.

— Цить, гадюко!..

Жіночий голос зляканий, тримтячий виправдувався.

— Не я, Сашуню, забий на місці, не я!

— Цить! Затули писк, стерво... Як гада з мішка витрясу!..

Вдар, зойк. Страшений одчайдушний.

Василь розплющив очі, прислухався: чоловічий голос належав Сашкові сапошникові, жіночий—Катчин; Катка жила в одній касарні з Василем, удень працювала, вночі «гуляти» ходила. В касарні про неї баби говорили: «подрабативає Катка наша»...

Знову вдар, знову зойк.

Сашків голос злий, жорстокий:

— Цить, стерво!..

— Та не винувата ж я... Їй-богу не винувата!..

— Брешеш! У кого ж я міг заразитися, як не в тебе? Говори, у кого?

— Я не знаю... Я ж нічого не знаю... Я не заражена...

— Брешеш, гадюко, шкіру з тебе здеру. На шматки тебе роздеру!..

Вдар. Крик.

Підійшов Василь до Сашка.

— Сашко! Чуєш? За що дівчину б'єш?

— А тобі чого? Що тобі треба? А ну, геть звідси... Воруши латами, коли не хочеш, щоб і тобі влетіло.

— Кинь, Сашко!.. Хіба ж можна? Сашко?

Катька до Василя кинулась, за руку схопила. Уп'ялася в руку, линула до Василя усією істотою, тримтіла.

— Васеньку, голубчику! Заступися!.. Заб'є він мене... Не винувата ж я, Василечку!.. Не винувата.

Тихо підйомником гуркотіла восьма шахта. Віддаля зиркали, мигтіли огники копалень.

Жалібно згучав голос Катьчин у жалібній пелені холодної ночі.

Сашко, величезний, наче вугільна брила, вперто дивився на Катьку.

Василь ближче до Сашка підійшов:

— Сашко!.. Кинь!.. Може й не винувата дівка?!..

— Я тобі говорю, йди звідси! Ну! Йди! А то морду розквашу! Живо!.. Ну?

Наблизився до Василя. Стиснув кулаки. Замахнувся рукою... Величезний синяк схопився у Василя під оком. Блиснув холодною крицею ніж у Сашковій руці.

Замахнувся.

Крик... Страшенний, нелюдський... Катька на землі. Крізь прорізану кохтину струмком кров полилася. Застогнала Катька.

Сашко штовхнув її ногою, кинув ніж об землю.

— Ось тобі, шлюхо, гостинець! Я ношу, носи й ти!..

Повернувся на бік до Василя:

— Поцілуйся, шмаровозе, з своєю шмарою...

Руки в кешеню заклав, по бруку чобітьми загупав і зник у чорній імлі.

Важко зідхали копальні. Тихо стогнала Катька.

Пихкали кочегарки в клубках пари опутані і здавалося тоді Василеві, що не насправді, а в сні він усе бачить.

Здавалося, що не він п'яний, а все п'яне: п'яне життя шахтарське, чорне, як і ця ніч, п'яні димні копальні, касарня, п'яний увесь світ. І лише той, у кого в Юзівці будинок розкішний, у кого життя інше, той може і тверезий... Один він усім голови туманить і морок непроглядний робітниче життя обгортає.

Важко застогнала Катька. Схаменувся Василь, нахилився над нею. Вривчасто й тяжко дихала дівчина і Василеве обличчя жар Катьчиного дихання почувало.

Василь запалив сірника й подивився на рану, потім зняв з себе сорочку, розірвав на шматки і перев'язав Катьчину рану.

Катька розплющила очі. Вона побачила, що над нею нахилився Василь і задихаючись проговорила:

— Васько! За що він мене різанув? Їй-богу, я не винна.

Василь похмурнів.

— Добре, добре... Не скигли... Потім розкажеш... Ну, ходімо чи що?

Підняв її, обхопив рукою за стан і повів до касарні.

— Василечку... Ти лише такий знайшовся, що заступився за мене...

Допоміг мені...

Знову похмурнів шахтар...

— Ну, годі! І ти, і я—обоє однакові, обоє ми одно одному помагати мусимо... А що друге, то мені наплювають... Ходімо.

І згадалося Василю, як п'ять років тому лежав він у напівтемній хаті і в мізку йому ясно відбивалися слова Олексія:—І ти, і я—обоє ми однакові... Обоє ми однакові з тобою і у обох нас ні чорта. Отже ти мені рідний, а я тобі.

І близькою, рідною, ріднішою ніж мати, ніж сестра зробилася йому Катька з її життям темним і поламаним. Рідними зробилися йому шахтарі п'яні, розбещені.

В касарні Катьку оточили. Заохали, зазідхали баби. Стара, у зморшках, Тимофіївна нахилилась над нею і головою похитала:

— От і добігалася дівка.

Друга баба обірвана, худюща подивилася докірливо на Тимофіївну.

— І без тебе не солодко дівці живеться, з добра, чи гарного життя на гідробіток іде?

В касарню увійшов Олексій з Гаврилом. Обидва п'яні. За ними рачки Митька. Так на порозі й заснув.

Катька бліда, красива на брудних шматтях лежала. Крізь марлю з-під сорочки кров точилась.

Довго Гаврило дивився на Катьку, а потім вилаявся. — Ех, жисть наша—жестянка проклятуша! І моя Маруська так поневіряється з синяками на морді...

Олексій стиснув кулаки:

— Ті поганці проклятуші винні в усьому. Життя наше пограбували! Вони!

За годину з'явився лікар, а з ним поліцейський наглядач.

Лікар обдивився хвору.

— Нічого, до шлюбу загоїться. Пустишна рана...

Наглядач набундютився...

— Хто ножем ударив?.. За що?..

Катька на Василя подивилася.

Тихо, ледве слова вимовляючи, відповіла.

— Не знаю... Не знаю хто і за що...

На порозі лікар зупинився. Довгим поглядом дивився на касарню. Тяжко зідхнув:

— Ну й «гуртожиток»... Як це вам здається, пане наглядачу?

Наглядач мовчки низав плечима. Що він мав відповісти молодому лікареві, який лише перші місяці працює тут?

В касарні тиша настала не скоро.

Довго ще підсліпувато миготів каганець, довго скакали тіні на стінах. Поснули вже Олексій і Гаврило, а Василь не міг заснути.

Стогнала на нарах Катька, з боку на бік переверталась сифілітичка-Сонька, прокидався Гаврило, відпльовувався чорним харкотинням і знову засипав.

А Василь очима в стелю уп'явся, і думки навіжені шківом у голові крутились: «Чому це хазяїн рудні приїжджає сюди на автомобілі, розкішно вдягнутий! Чому це інженір Штрейберг може викинути шахтаря і лається доскоху? І чому це життя шахтарське так погано влаштоване?

В душному, темному забої півжиття проходить. Лежить там шахтар, кайлом вугілля довбає дванадцять годин, потом своїм поливаючи, один як ведмідь у норі всеньке життя в забої, згадає своє життя,— вічну, безпросвітню працю за безцінок, голодну сім'ю, дітей, із яких вийдуть каторжники або злодії, або повії, перебере усе по кісточках, закінчить останню упряжку, підійметься «на гора»—і в шинок.

З головою, наливою оливом, заснув Василь аж ранком.

IV

Небо, вкрите сірими хмарами. Цим похмурим ранком, гудки гули якось приглушено, по коліна грузли в багні ноги. Грязюка холодними язиками лизала взуті в драні «чуні» ноги.

Довго завиває гудок.

У сірій імлі вирізняється шахта велетенська, хмура.

До землі тягнеться дим з комина. Цілими юрбами йдуть шахтарі до копальні, в обідраних чорних від вугільного пилу піджаках, у свитках, «чунях». У «лямповій» юрба шахтарів. Балакають, сміються. Похмурий Гаврило до одвірка притулився. Олексій цигарку крутить. Василь з Митькою балакають.

Увійшов у лямпову Грицько-камеронщик. Всунувся у натовп і кинув люто:

— Хлопці, чуєте? Кажуть, що платню нам зменшать!

У піт кинуло шахтарів.

— Що? Хто казав?

— Через що це так?

— Недавно ж зменшували.

Ще більше похмурніли обличчя. В очах забігали вогники. Терплячий шахтар, а коли діло до зменшування платні дійде, то тоді терпець йому уривається.

Кричав у рупор лямповщик.

— Степанчук, получай! Сидорів, получай! Салогуб, получай!

Брали шахтарі лямпочки й ішли нагору до кліті. Зверху галас, гомін. Штейгера Сталинського оточили.

Обсипали градом запитань.

— Пане штейгере! Як же це так?

— І без того копійки одержуємо!

— Що це таке? Душу з нас нарешті вимотати хочете?

Штейгер насупився:

— Одчепіться від мене. Ну вас... Директор єсть—у нього й питайте!

Злісно кинув Митька в обличчя штейгерові:

— Директор! До бога високо, а до царя далеко... Те ж саме й про директора можна сказати.

Подивився штейгер крізь окуляри на Митьку, закипів увесь.

— Кривко, мовчать мені! Вилетиш ти в мене з копальні, коноводе!.. Затулити тобі глотку треба!

— Затулить глотку? Не знаю я лише кому...

— Що?.. Ти що сказав?

— Те, що чули...

Зухвало загув натовп, штейгер стиснув великі кулаки.

— Кривко, замовчи. По зубах, стерво, получиш...

— Ну, це ще ми подивимось... Теж дарма не пройде.

Подивилися злісно один на одного, з ненавистю.

Запалив цигарку штейгер та й відвернувся. Потім на Гаврила подивився.

— Ага... Сьомохин... Після зміни за рошотом у контору з'явися..

Так і застиг Гаврило. Низько, низько голова йому звислася і з припухлих очей покотилися сльози, слова йому ірвалися з горла уривками, болісно:

— Як же це так, пане штейгере? Вважайте, двадцять років як я тут працюю... Не один забій продовбав... Як же це так? Я ж ще можу працювати, не дарма ж я хліб їстиму... Як же це так? і не каліка ж я... Здаю працювати...

— Поганий робітник з тебе... Старий уже.

Як бджоли в вулику загули шахтарі.

Почорнілий, прибитий сів на ящик Гаврило, голову руками обхопив. Сині жили на руках нап'ядися, тримтіли мозолясті руки. З-під рваної сорочки видно було чорні, запалі груди.

— Як же тут жити? Шматки під вікнами збирати?

І раптом впав на коліна перед штейгером:

— Пане штейгер! Відкатником залишіть або сторожем! Не можу я ходити шматки прохати!.. Зробіть таку ласку... Хоч і спльовую кров'ю, так на шахтах же здобув.

Знизав штейгер плечима:

— Що ж я можу зробити? Я зовсім не знаю чому інженір розпорядився так зробити... Я лише доложив йому.

Шахт'юри мовчали звисивши голови. Підійшов Олексій до Гаврила. Стиснув кулак.

— Цить, Гаврило! Не скигли, а то по зубах получиш! Не скигли перед ним, хіба не знаєш, що не жаліють вони нас. Не просися у нього, не треба!

Захвилювались шахтарі.

Гаврило зідхнув і замовк. І в цьому зідханні всеньке життя шахтарське викилося. Прямо подивився на штейгера:

— Та куди ж тепер подітися? Ну, скажіть, пане штейгер?

Штейгер мовчав і покурював цигарку схилившись над безоднею шурху. Коло Гаврила сів Олексій. Лягнув по плечі товариша:

— Нічого, друже! Не журися. Раніш не пропали, не пропадемо й тепер. З нами жити будеш, може з Василем поможемо тобі... Не пустимо тебе попід вікнами швендяти.

— Погружайся!..

Заметушилися шахтарі, почали заходити в кліть. По ковадлу вдарив молот.

Здрігнула кліть, шугнула в безодню. Об дно штовхнулась, стала.

Пихкає в шахті камерон, котяться по рейках вагонетки, глухо колеса грюкають. Василь добрів до забою, змінив Івана—похмурого крицерукого діда. Витер Іван піт рукавом.

— Хх-у! Затримався. Чуєш, хлопче, придивляйся, здається сирени підгнили, щось давненько їх змінювали... Вночі в шостому забої обвал був... Добре, що Станислав встиг на хвилину раніше вийти—було б привалило.

— Дивись не дивись, а вже коли завалиться, то не вийдеш.

— Ну, прощай...

Зник Іван у покрівлі галереї і лише десь далеко скрипінням шахти дзвеніли йому кроки.

Скинув Василь сорочку, поплював на руки, стиснув кайло.

Вдарив у стіну, курявою дмухнуло в обличчя. Через півгодини Василь страшенно спітнів, потім різало очі.

Підліз до нього саношник Сашко, той самий, що вчора по уху йому заїхав.

Підліз мовчки, наче коняка в шлею упряжена.

Василь вантажив санки. Сашко мовчав.

Продовжня галерея потонула в згуках, сніп проміння прорізував тьму.

І коли вже були навантажені санки, Сашко звернувся до Василя:

— Сердишся на мене?

— А ти ж як гадаєш?

— Кинь, не сердься, під злу руку підвернувся.—Помовчав. Тримтячим голосом проказав:

— Загинув я, Василю, зовсім загинув.

— До лікарні пішов би краще...

— Е, не допоможе. Тепер і лікарня не допоможе. Чого доброго ще з шахти виженуть...

Ще нижче звів голову.

— Ось ще у чім біда: не знаю гаразд від кого гостинця цього дістав... Чи від Катьки, чи від Лізки. Я з обома діло мав, з обома плутався...

Заскрипіли санки об щебені вугільний, зникли в темноті. Вже звідтіль здалеку прогучав Сашків голос:—не сердься, Васю... Загиблий я парень.

Зідхнув Василь. До болю стало жалко Сашка. Бачив тепер Василь майбутнє життя саношника: гнилючий, хворий буде він валятися на нарах, поки не виженуть з касарні. Лікуватися нізачо не буде. Під вікнами, звичайно, ходити не буде, до праці нездатний. Отже одно залишається,—кинутись у шурх.

Тріпнув головою Василь, у чорну стіну кайло всадив...

Гула від згуків шахта тисячозабійна, бігали по рейках вагонетки: ляскали батогами худі, маленькі погоничі...

V

Розрахункову кімнату заповнив лементом різнобарвний натовп шахтарів.

У розрахунковому відділі дають платню.

Бере гроші Климентів, рахує:

— Що ж це таке? Десятка всього?

Механічно кидає касир з свого віконечка:

— За хворобу, позика, збавка взагалі...

— Як—збавили? Чому про це раніше не говорили?

— Учора лише перед получкою говорили про збавку.

— Хлопці, до інспектора!..

— Ого! Його зараз і з лихтарем не знайдеш...

— Та це ж не по закону...

На подвір'ї натовп. Всередині Олексій.

— Хлопці, до директора!

— Та що там, не допоможе...

— Як—не допоможе? Поможє! Лише на глотку наступити йому треба...

— Що ж це таке, на самім ділі? Дурня з нами валяють, чи що?

У другій юрбі шахтарі балакають з десятником. Десятник рябуватий, як карась на сковороді крутиться.

— Хлопці! Сlish!.. Це ж на деякий час увірвали, а потім додадуть решту; потому становище в хазяїна таке... Потім набавлять...

— Чекай... Після дощику в четвер... На той рік у цю пору.

— Ні, ви мене таки послухайте. Нічого так кипіти... Ось я й кажу вам...

Із юрби хтось злісно сплюнув:

— Годі. Не заливай! Знаємо тебе, кобеля голенастого.

— До бісової матері його!

— Не слухайте його хлопці!

Відхлинула юрба від десятника, до більшого натовпу підійшла.

Там репетував Олексій.

— Треба до керуючого послати, щоб з ним наші виборні побалакали, хай скажуть йому: коли платні не набавлять, працювати перестанемо.

Юрба захвилювалась.

Закипів Василь, взяло його за живе, виступив наперед:

— Хлопці, посилати таких, щоб говорити могли...

Василя перебив Радивон, високий, кістлявий парубок «селянський».

— А я думаю, що не треба посилати до директора. Ще образиться, добре що хоч стільки платить... бог з ними...

З десяток голосів на Радивона накинулися:

— Бач, стерво, яке встругнув! Добре тобі, що хазяйство на селі маєш, Тобі це приробіток, а нам життя. Затули писок, суко!

— Лізь у пляшку, сатано довгов'яза!

Замовк Радивон, у другу юрбу затесався, а там самі смирні були. Боялися загальну кашу варити.

Коли згодом затихли трохи, знову почувся голос Василів:

— Ну, так що ж? До директора підемо?

— Хлопці, вибирай!

— Олексій!

— Хай і небіж його йде!

— Митюху!..

— Ого-го! Цей з ним поговорить!

— Ваську Кривошея.

— Петра Зайця!

— Годі. Досить шости! Йдемо, хлопці!

Пішов Василь, а серце від радощів удвоє більшає. Здавалося: вперше йшов вибраним. Митюха дорогою «суботу» насвистував.

В головній конторі тріскотять машинки, скриплять пера. В кабінеті у директора поліцай сидить на лавці, сизим носом клює.

Побачив шахтарів, скочив на ноги:

— Куди? Куди прьотесь? Ану назад!.. Провалівай!..

Митько відштовхнув набік поліцай. Той відлетів декілька кроків, важким тілом ляпнувся об стінку. Крикнув злісно, захилинаючись.

— Куди? Куди, чорти! Назад! Осаді!

Митько посміхнувся:

— Закройся дядя!

Взявся за двері кабінету.

Вперлися до кімнати всі шестеро обраних. Розкіш в кабінеті. Розбігались очі Василеві. На підлозі коштовний килим, оксамитові крісла, на

стінах патрети міністрів, царів. Блищать золочені рями, на сонці переливаються.

За столом директор Ароцький, худорлявий, прилизаний. У кріслах хазяїн Ернест полихкує цигаркою. Манжети, як сніг білий.

Забачив шахтарів, аж підскочив.

— Що вам треба?

— Шахтарі нас послали перебалакати з вами.

Ернест підвівся трохи:

— Що за посилка, в чім справа?

Митько похмурий, руки в кешені, наперед вийшов: — Нам увірвали платні, ось що...

Ззаду Олексій:

— І без того копійки отримуємо...

Директор кулаком по столі вдарив:

— Тихше, говори один, або йдіть геть...

Ернест нахмурився:

— Ну, так що ж вам треба?.. Вам же сказали, що це тимчасово. Потім прибавка буде...

— Це не по закону, он що. Дочекаєшся вашої прибавки. Ми хочемо, щоб ви зараз прибавили нам, ось як. Ми хочемо, щоб ви побільшили нам платню...

Директор в'їдливо посміхнувся. Хазяїн почервонів:

— Бач чого схотіли! Не буде цього!

— Чуєте, не буде... і без того в мене дефіцит. Розумієте? Дефіцит, ну, недохват... так. А потім, що це у вас за мода з руками в кешенях розп'ячувати зі мною.

Криво посміхнувся Олексій:

— Ну, то інша справа. Тут якраз ми не про кешені розмову ведемо, а про платню.

— Я ж вам говорю, що це не зменшення платні, а недоплата... Потім буде вам доплачено.

— А ми говоримо, щоб нам збільшили платню.

— Платню я вам не збільшу ані на копійку, розумієте? Можете йти собі...

Петро Заєць підійшов до хазяїна. Ернест на крок відступив. Шахтар посміхнувся.

— Не бійся, не зачеплю. А лише ось що скажу: не прибавите—страйкуватимемо!

— Гм... Страйкуйте... На ваше місце інші знайдуться...

Директор не витримав:

— К чортовій матері пішли! Вон з кабінету... Всіх вас негідників по в'язницях згною! Вартовий!

Увійшов поліцай.

— Що прикажете?

— Гони к чорту цю сволоту!

Поліцай зам'явся.

— А ви, того... ідїть... Погано буде опісля...

— Так. Підемо... А тільки глядїть: за копійками нашими ганяєтесь, карбованці свої погубите...

Похмурі та злі пішли шахтарі і на вулиці розказали іншим: заклекотїла юрба. Митька розрізав своїм голосом гомін шахтарів:

— Страйкувати!

Васьчине серце запалало.

— Хлопці! Давайте страйкувати! Із розмови цієї нічого не вийде!

Посміхнувся Олексій, ласкаво глянув на свого небожа. Різноголосо ревіла юрба, хтось кричав:

— Страйкувати! Страйкувати!

Інші злісно цїдили:

— Кому й страйкувати!

— Не всякому й можна..

— А як у мене сім'я велика?..

— Викинуть тебе з роботи,—здихай з голоду.

Сплюнув Олексій, блиснув очима.

— Ну, хлопці, коли не застрайкуємо, дивись же! Нам же потім гірше буде... Останні жили з нас повиривають, не один раз ще платню увірвуть. Мовчали шахтарі... Задні відхлинули, за получкою пішли.

Страйк був зірваний. І коли всі розійшлися, Митька злісно вилаявся.

— Боягузи, прокляті! Шахтарями взиваються! Гади полосаті!

Сплюнув на землю, ще раз вилаявся і пішов собі за получкою.

VI

В касарні гомін. В касарні неділя, а гармошка «суботу» награв. За столом сидить Василь, поруч Олексій, на нарах хворий Гаврило лається, відпльовується кров'ю. У другому кутку співають пісні якоїсь нескладно. Десь у колісці дитина плаче, заливається, і крик її в ушах дзвенить. Сонька з Митькою обнявшись сидять. Катька кохтину зашиває, із усіх сил поспішає: швидко вечір надійде, в Юзівку треба...

Підійшов Василь до Катьки, сів поруч.

— Катько, збираєшся?

Мовчить Катька. Голову над шитвом звісила.

— Катю, чуєш?.. Кинь цю справу... Кинь, кажу тобі... Раз різонули ножом, і другий попаде...

Глянула Катька на Василя і запалала:

— Відв'яжись, Василю! І без тебе не легко... За десять карбованців на місяць можна прожити?

І замовк Василь. Нічого не міг сказати. Правду казала Катька,—на десятку не проживеш. Махнув рукою і знову на своє місце пошвендяв. Підсів до Гаврила. Вже цілий тиждень хворів Гаврило. Приходив лікар та лише рукою махнув. В лікарню обіцяв узяти. Але так справа й зам'ялась.

Вже четверту добу лежить Гаврило в касарні. Коли Олексій поскаржився на це, директор і рукою махнув.

— Ти ж казав, що він зараз звільнений?

— Ми не повинні за всіх турбуватися.

Харкнув кров'ю Гаврило. Помалу підвівся, каламутними очима оглянув приміщення.

— Олекс... Піди сюди... Олексій...

Підійшов Олексій до товариша, присів скраю на нарах.

— Що скажеш, Гаврило?...

— Олексію... Помираю я... Дочку Марусю хотів би побачити... Ти її знаєш... Пошукай її... Зроби таку ласку, пошукай, голубе... Не бачив її...

Закашлявся. Схопився за груди, побачив Катьку...

— Катю, рідна... Йди сюди...

Підійшла Катька.

— Що, дядю Гавриле?

— Катю, знаєш Марусю мою?

— Знаю...

— Піди, пошукай її... Скажи, що помираю... побачитись з нею хотів...

Вона—дочка моя... Чуєш, Катю! Зроби таку ласку... Ось тобі... Візьми...

Посунув тримтячу руку під подушку, дістав гаманця, а з нього вийняв 50 копійок грошей.

— На, Катю... Уваж лише моему проханню...

— Добре, дядю, зроблю...

— Візьми гроші.

— Потім візьму.

Скрипнули двері, в касарню увійшов Сашко саношник. Ноги ледве волочить, а обличчя—шматок крейди. Прямо до Катьки йде. Дико закричала Катька. Схопила Василя за руку. Сашко на нари сів.

— Залиш, дурна голову... чого скиглиш? Іди сюди, поговоримо...

Боязко випустила Катька Василеву руку. На бік відійшла. Сашко тихо заговорив.

— Катю, чуєш?.. Тоді я ножем пирнув тебе... даремно... Ти не винувата. Від Лізки я заразився... Ну, одним словом, не сердься... Може більше не побачимося.—Похнюпився. Хтось босоніж посеред кімнати «бариню» витанцював. І тінь йому незграбна та смішна по стіні скакала.

Від Катьки Сашко пішов до Гаврила. Катька кохтину накинула, пов'язалася хустиною, пішла. Довго дивився Василь у слід Катьчин, і мізки йому від туги туманилися. Подобалась йому Катька, а чому—і сам гаразд не знав. Бачив він її у ві сні своєю дружиною, а прокидався—місце, де спить Катька—порожнє. Покіль у ві сні Василь бачить її своєю дружиною, Катька по тротуарах швендяє.

Сашко підсів до Гаврила. Подивився, дихнув п'яно в обличчя:

— Як справа, Степанович?

— Плохувато Сашко... Ні к бісовій матері... Помираю...

— Боязко помирати? Га?—з потайним страхом, встроївши шклянні очі у діда, спитав Сашко.

Гаврило сплюнув.

— Життя наше нічого не варте... Погане воно... Нудне, Сашко... А вмирати все таки боязко. З дочкою хотілося б побачитись... З Манькою...

Відвернувся. По зморщеному обличчю потекли скупі дрібні старечі сльози.

— Ех ти ж життя наше паскудне... Собаці й то краще, ніж нашому братові... Він, пес вуличний, хоча не розуміє, що навкруги його діється. А ми бачимо, чуємо... Розуміємо все й нічого не можемо зробити.

Замовчав Гаврило.

П'яний Митька хитаючись до Сашка підійшов.

— Здоров був, Сашко! Ну, як живеться? «Єнерала» кажуть дістав?

— Так, браток!

— Від кого ж ти схопив?

Рукою махнув Сашко.

— Е... Та що там говорити...

— Ну, гаразд. Нічого не поробиш... До Тимохвійовни ходив? Кажуть хлопці, здорово лікує баба.

— Скрізь був, нічого не допоможе... Амба!..

Здавив у грудях дихання, потім головою труснув. Штучно, бадьоро вигукнув.

— Митюха! Васько! Дядьку Олексію... Ходіте за упокой душі раба божого... Ей! Петро Заєць, сюди! Випити за кумпанію! До монопольки, хлопці.

Олексій відмовився.

— Я не піду, Гаврило хворий. Опісля коли небудь.

— Ну, гаразд. Прощай!

Пішли юрбою до дверей. Сашко попереду. Ішов і Василь, а в голові наче цвяхом сиділо:

— Що з Сашком сталося, який він чудний сьогодні.

На вулиці бузкова весна. Пурпурове сонце на захід клонилося, вітрець м'яким струмочком бив в обличчя. Чорними стрічками тягся дим до неба. На вулицях біля балаганів метушились шахтарі, а на перехрестках поліцаї гладкі, відгодовані. В шинку Сашко взяв три пляшки горілки, крутнув головою:

— Ех! Гуляй душа без гроша!

Посідали за стіл. Грицько сторож зі склепу розказував хлопцям.

— Ну, значить так... Дежурю я учорась уночі. Слухаю: під стінкою хтось тихо розговарює, потім, як запищить щось. Щось побігло, ногами затупотіло... А сіводні уранці під стінкою Лізку глейовщицю знайшли. Уся трибуха вивернута, видать не один раз ножем її в пузо штирнув...

Передьорнуло Сашка. Налив повну вщерть шклянку, відразу й випив. Василя наче ножем по серцю різнуло, усе зрозумів. Сашко забив Лізку.

Подивився пильно на Сашка. Саношник кивнув головою, якось дико посміхнувся божевільною посмішкою. Більше Василеві не сиділося. Зробилося до божевілья моторошно. Страшним видалося шахтарське життя, чорне як безодня шурха. Жахливий був п'яний шинок. Страшний і Сашко, що вивернув Лизці живіт. Насунув кашкета й миттю подався з шинку. За ним Сашко.

— Почекай, Василю, зупинися!..

Василь зупинився, щільно присунувся до Сашка.

— Так щоб ти ж знав,—я Лізку забив. Від неї я заразився... Так їй і треба... А мені плювати... Далі Сибіру не пошлють, вище осичини не повісять... Усе одно. Скрізь наше життя гарне...

І знову повернувся в шинок. А Василь у касарню. В касарні на нарах тихо умирав Гаврило. Перед ним стояла Маруська, худюща, з синцями під очима... Полатана кохтина, ботинки на високих закаблуках, на обличчі пудра, сльозами змита.

Під п'яними голосами помирав Гаврило. Плакала Маруська.—Скільки ж ми не бачилися з тобою, татусю... Прости мене за усе...

Гаврило ледве підвівся...

— Ти мене, доню, прости... За те, що життя тобі проклятуше дав...

Тяжко впала на подушки розкуйовджена голова. Захрипів. Крізь хрипіння нерозбірливо пробурмотів.

— Так... Крепи.... вдар... Ду-у-шить... Ду-у...

Гаркнув на всю касарню Олексій...

— Тихше, салтани! Дайте людині спокійно вмерти!

У Гаврила кров з горла полилась липким темно-чорним струмком. Залаяла нари й одержу забійника.

Касарня затихла. Сірою, похмурою юрбою зібралися біля Гаврила шахтарі. Баби словами стиха перекидувалися.

— Помирає?

— Звісно—помирає...

— Чи давно в нього сухоти?

— І Маруська прийшла...

— Хоч і гуляща дівка, а все ж батька жалко...

Олексій до Василя:

— Васько, шпар за лікарем! Нумо! Живо!

Миттю кинувся Василь за лікарем. Лікаря не застав, а коли повернувся в касарню, то Гаврило був холодний, нерухомий, лежав на ослоні і напіввідкритими очима дивився на стелю.

Відвернувшись до вікна, плакав наче дитина Олексій.

Єрьома-Вовкодав повернувся і смачно сплюнув:

— Ех ти жисть наша розпроклятуша!

Певно, кожному з нас такий кінець прийде... Олексю! Підемо з горя по пляшці... За упокой його душі... Ідеш?.. Ні?.. Гаразд, сам піду.

Штовхнув у живіт руду облізлу кішку.

— Піш-шла стерво. Плутаєшся тут, гадюко...

Зашвендяв личаками по підлозі. Вийшов.

VII

Шостий номер потонув у грюкоті. На шостому вже третю добу немає штейгера, зник. У кліті нічна зміна чекає навантаження, крізь грюкіт підйомної машини вириваються слова:

— Де ж це наш штейгер?

— Шез, чи сп'яну в шурх завалився...

Митька стоїть заложивши руки в кешені, посміхається...

— Жаль тобі його, чи що?—По юрбі сміх прокотився...

— Піди почоломкайся з ним, коли жалієш?..

— Коли десь здох, так тричі йому перевернутися в домовині.

Васька з Петром Карнаухом сидять на навантажених вагонетках. Петро розказує:

— ... А Сашка до в'язниці взяли... Пив-пив, а потім, як крикне: «Плювають мені на всіх... Я цій стерві ножом пузо розпоров»...

— Ну?

— Ну і ну... Взяли парубка... Мати його скиглила аж охрипла.

— Охрипнеш... Одна вона залишилася...

— Сашко лише й підтримував...

Біля кліті зідхав Єрьома-Вовкодав.

— Ой, хлопці, щось у грудях болить...

— Ого! У Вовкодава заболіло!..

— Це ж з отакою мордою хворіти?..

— Не смійся, хлопці... Зовсім я хвора людина... не дивися, що на виду я здоровий...

У приміщення увійшла юрба глейовщиків та відкатників.

Парубки з місць зриваються, до дівчат підлітають.

— А, моє поваження, Христе, як поживаєш?

— Жива ще!..

— Відв'язни... Чого по плечах ляпаєш?

— Дівчата! Стронов учора п'яний в канаві валявся... Ох, і бачили б ви його, голи він виліз звідтіля...

— Ха-ха-ха...

— Чого смієшся? Затули писок, Митька. Я в канаві валявся, а ти де?

Васька зігнувшись на вагонетці сидить, а вгледів Катьку, так і запекло щось у середині: Катька підійшла до Василя.

Під оком синяк. Сіла поруч на вагонетку. Декілька хвилин мовчали.

— Де це ти підхопила? Хто підбив?

Катька промовчала.

— Антіресно... люди добрі, ось хто... Бацнув кулаком, от і синяк. Чи довго від вашого брата заробити?

— Катько... Кинь гуляти!..

Якось злісно посміхнулась Катька...

— А як кину, чи проживу ж за десять карбованців?

Замислився Василь. І огидна була йому Катька, і рідна. Хотілося плюнути їй в обличчя і притиснути до себе. Вісімнадцять років було Катьці... А уже давним-давно гуляща вона, напевне з чотирнадцяти років «приробляє». З того часу, як залишилась без батька й матері, зрозуміла, що на десятку не проживеш.

Василь похитав головою.

— Чуєш, Катько... Виходь заміж...

— За кого ж я вийду?..

— За мене виходь... Покохав я тебе...

Жарко дихнула Катька.

— На скільки ж ночей брати хочеш?

— Залиш, малахольна... Я по правді кажу...

— А згодом бити почнеш і дорікати? Ні, вже краще не треба... Та я й звикла вже так... Сама... Пошукай собі Василюку іншу. Котора краща за мене...

Замок Василь.

Полетіла нагору кліть. Зупинилася. Із кліті винесли шахтаря з розбитою рукою. Підняли скріпи й завалилася ціла гора вугілля. Боком пройшла, руку розім'яла. Та ще й ліву частину голови. По чорному обличчю червоні струмочки. Поранений був при пам'яті і брудно лаявся.

— Стерви проклятуші... Жаднючі. На скріпи жаліють...

Загомоніли шахтарі.

І зразу мрії про шлюб Василя і Катьки повилітали з голови. Лише понівечений шахтар був, юрба, та жадний на скріпи хазяїн.

Зірвався Василь з вагонетки, в юрбу врізався.

— Хлоці! Що ж це таке? Котрий же це раз? Скільки ж це ми разів говорили про креп?.. А вони грошей жаліють, на крові нашій жир собі нагулюють!..

Слова йому вогнем виривалися, вогонь палив у середині і геть рвався. Забійник Парфен гукнув:

— Ні один не лізь у забій! Директора!

До табельника:

— Дзвони до директора! Щоб з лікарні воза надіслали!

Стара зміна кінчила працю. Шаhtarі репетували. Табельник був завагався:

— Гаразд... Подзвоню без вас... А в забій лізте, нічого часу гаяти... Митька до табельника прожогом.

— Дзвони, стерво, душа з тебе вон, а коли не хочеш,—у шурх полетиш!

І схопив табельника за комір.

Зблід табельник.

— Зараз... Зараз подзвоню...

— Центральна... Кватирю директора... Пане директоре... Робочі хвилюються... Обвал... Жертва... Вас вимагають... Не хочать лізти у забій доки ви не приїдете...

За чверть години приїхав директор з двома поліцаями. Прискочив і на все горло крикнув:

— Сволочі! Знову каламутите?

Юрба загомоніла:

— Скріпи гнилі!..

— Бач, чоловіка привалило!

— Треба скріпи частіше міняти!..

— Мовчать мені!.. Зараз же на роботу ставайте...

— Розумний який знайшовся!..

— Сам полізь туди!..

— Мовчать! Вам чого треба?..

Виступив Парфен:

— Скріпи міняти треба!.. Ось що... Так не годиться. Скільки разів за останній час були обвали!..

— Скріпи будуть замінені...

Поранений підвівся...

— Гади проклятуці! Довели! Куди я піду тепер покалічений? На два карбованці пенсії? Боком би вони вам вийшли. Кров'ю вам нашою залитися, як наші діти у грязюці!..

Задихнувся знесилений, упав головою на землю. Замок. З лікарні приїхала лінійка, пораненого положили. Глухо стогнав шахтар як недорізнана тварина.

Гуділи шахтарі... Холодно пливли слова директорів, ішли по канатах каліті, спускалися вниз шахтарі. Пащею темною, непроглядною зіяв стовбур, і в зіянні цьому причаїлася шахтарська злість.

— Добре! Почекайте, ще й не те буде!..

VIII

Тихо, незграбно ішов час, а шахтарі жили так само в грязюці, в темноті. Але вже було помітно, що щось нове ввійшло в шахтарське життя. На шахтах з'явилися нові робітники. По темних закутках говорили про владу, про те, що потрібно поліпшити шахтарське життя. Чиясь рука розклеювала прокламації. Старі бубоніли...

— Демократи це роблять... Соціялісти...

На восьмому номері новий штейгер. Ніколи ще не бачили шахтарі такого штейгера: простий, балакучий з шахтарями, завжди він пояснював робітникам те, чого вони не розуміли, і навіть Митька, що ненавидів штейгерів, і той головою хитав:

— Не довго триматиметься штейгер наш, потому не таке падло, як інші.

Довго думав про нього Василь, а все ж не міг розкусити, що це за людина, цей штейгер. Потім розкусив.

Трапилося це так. Одного разу лежав у забої Василь, кайлом довбав, саношник Микита спочивав, положивши під голову грудку вугілля. В забій прийшов штейгер. Витер з обличчя піт. Доторкнувся до плеча Василевого.

— Залиш, відпочинь трохи.

Василь поклав кайло на бік, сів поруч з штейгером.

— Ну, як справи?

Васько рукою махнув.

— Відомо, як наші справи. Довбаємо кайлом, а за довбання гроші одхвачуємо... так, на халтуру, одним словом, працюємо... /??/

Помовчав.

— Ось про що я хочу спитати вас, Павло Степанович. Чи всі робітники живуть так, як ми, чи ми лише так?

Підняв голову штейгер. Прямо подивився в обличчя Василеві.

— Так, усі... Усі так страждають... Гарно живеться лише тим...

І штейгер якось невиразно махнув рукою.

— Павло Степанович! Так що ж нашому братові робити, щоб кращого життя діяти?

Холодно посміхнувся штейгер, крицевою посмішкою.

— А ось що робити: єсть у тебе кайло в руках? Єсть. Крой цим кайлом по черепу хазяїна... Цар, поміщики, хазяї—усе це твої вороги... Це вони загнали тебе в бруд і голод. Земля, фабрики, заводи, копальні—твое, народне. А хазяї пограбували тебе.

— Так що ж його робити?

— Те, що з грабіжниками роблять.

Микита посміхнувся.

— Що? Звісно що: коли попався, стало бути, кайлом по голові, потому—не лізь, куди не слід.. Ось же з царем та хазяїнами те саме зробити треба. Тоді лише з бруду та злиднів видеремося.

— Коли ж це буде?

— А то вже як робітник за це діло візьметься, чим швидче, тим скоріше революція буде.

— Ех, ти... Темні ми, неписьменні—ось в чім справа, замість того, щоб життя поліпшити, ми до шинку як-найскоріше.

— А хотів би ти, Василю, вчитися?

Зідхнув Василь:

— Ого! Це й як би хотів!.. Дуже вже погано неписьменному, особливо, коли бачиш, що другий хто читає, ось у нас Митька кріпильник, так той «Бову королевича» або «Заморські краї» так відхвачує, що аж чудно робиться. А одного разу про босяків читав, так аж плакати хотілося... Наче своє життя в книжці бачиш.

Пильно подивився на Василя штейгер.

— Василю, хочеш—навчу тебе читати?..

Затримтів Василь від радощів.

— Навчіть, Павло Степановичу!.. Просив Митьку, так Митьці ніколи, дома він мало буває, більше піячить... Навчіть, ніколи вас не забуду!

— Добре, з сьогоднішнього дня приходь до мене. Лише так, потихеньку...

У Микити голос затримтів.

— Навчіть і мене, Павло Степановичу! І я ж такий, як Васька...

Штейгер подумав.

— Гаразд, приходьте обидва ввечері...

Штейгер пішов. Довго Микита дивився йому вслід... Потім роздумливо промовив:

— Оце парняга, так парняга! Тільки не розумію я, чому це він штейгер, а нашу лінію бере. Агітатор він, чи що?

Василь узявся за кайло.

— Може й сам з нашого брата.

Микита чмихнув.

— Ну й сказонув!.. Наче в калюжу сів! А де ж це ти бачив, щоб з нашого брата штейгери були?

— Сам то я не бачив. Дядько Олексій розказував і Митюха говорив. Може з десяти тисяч один, а все таки єсть.

Недовіриливо на Василя подивився саношник.

— Гм... А мо й справді...

Поповз на карачках, тягнучи за собою санки, навантажені вугіллям.

Вечорами приходили два шахтарі до штейгера вчитись. Василь умів по складах читати: навчився ще як у волості десятицьким служив, і з ним не довго воловодився штейгер. Зате з Митюхою довелося цілими годинами битись. Саношникові тугенько було. По півгодини прів бідолага над складами, а вчився. У перервах Павло Степанович говорив шахтарям дещо з політекономії, історії, робітничого руху, і все було зрозуміле,—хто вони, хто їхні хазяї, і що з ними робити треба. Одного разу, осіннім вечером, коли дощ бубонів по даху, а ноги по коліна грузли в грязюці, зайшли вони вдвох до штейгера. У штейгера сидів гість, низенький кремезний чоловік з сивиною в чорному волоссі. Коли ввійшли шахтарі, незнайомий подивився на штейгера, штейгер кивнув головою.

— Хлопці свої...

Подивився на них незнайомий уважно, потім тихо заговорив:

— Ось що, товариші... Штейгера Артемйова ви знаєте, мене бачите вперше, ну, так я вам скажу: робітник я такий, як і ви... Прислав мене сюди наш осередок, той самий, у якому і штейгер ваш состоїть. Мета моя: зорганізувати осередок, чи що соціал-демократичної партії. Гарячий ви народ шахтарі, бойовий, а лише марно ваша енергія витрачається, зосередженості у вас немає, тому і гине ви як мухи, поодиноці... Вам потрібний осередок, крицево зімкнутися треба, а вже тоді буде краще боротися з хазяями.

Помовчав. Затягнувся цигаркою, кільце диму пустив до стелі.

— А тепер питаю я вас: хочете ви боротися з хазяями, хочете собі й дітям своїм кращого здобути?

Запалав Василь.

— Хочу!.. Самому це життя остогидло. Нічого не пожалію, щоб хоч не собі, так іншим кращого життя здобути.

Микита захлинаючись говорив:

— Усі ми цього хочемо... кожний шахтар цього хоче... Кожен з нас хазяїна ненавидить... Лише керівників у нас немає.

— Нічого... і керівники будуть... По-перше, ми з Артемйовим дечому навчимо вас, потім і самі навчитеся як і до чого. Тепер ось що скажу: коли будете вагатись, то краще не вступайте до нашого осередку.

— Нічого нам вагатись... Усе одно, крім собачого життя нічого не загубимо.

Оце правда! Це по-революційному сказано.

До півночі просиділи шахтарі, а коли йшли до касарні, приїжджий сказав:

— Так що, товариші, не гайте часу і беріться до роботи. Завтра вночі ми з Артемйовим дамо вам інструкції, дамо роботу по вербовці, а зараз поки-що ось вам декілька листівок, роздайте їх робітникам... Тільки обережно, не влипніть.

Пожадливо ловили шахтарі його слова, палали серця, гордістю сповнювалися. А приїжджий, витягуючи з-під канапи листівки, говорив:

— Не думайте, що нас мало,—нас тисячі... Нас будуть сотні тисяч... За нами усі робітники.

Дістав листівки:

— Ну, от. Порозклеюйте їх по стінах, а декілька залишіть для касарні... Підкиньте... Надійним хлопцям давайте, щоб читали іншим. Лише обережно... Головне, обережніше...

Микита на порозі до приїжджого:

— А ти тут залишишся, чи поїдеш?

— Покиль тут буду... На роботу стану... і весело посміхнувся.

ЧАСТИНА ДРУГА

I

Каменем у воду пурнув, у вічність рік. Хвилюю накопився на Росію 1905 рік. Накопився він і на копальні, схвилював шахтарів...

У 5-му році при обвалі придушило Олексія—підгнили й повалилися скріпи. Кров'яною масою лежав труп шахтаря, вугільний пил змішався з кров'ю.

І здавалося, що кров шахтаря не червона, а чорна, така ж чорна, як і він, і його життя.

Міцно, по-шахтарському лаялись шахтарі. Лише шахтар, здичавілий в забої, вмів так лаятись. Дивився Василь на страшний безформенний дядьків труп, і болісно стискувалося серце йому. Залишився він один, зовсім самотній. Звик Василь до Олексія, полюбив його, як батька рідного. Сухе горіли йому очі, а в душі кипіла лють. Мабуть на тих, чиї кешені потім і кров'ю шахтарською повні.

В продовжній галереї, де були прокладені рейки, стояли шахтарі. Сяйво від лампочки падало їм на обличчя. Від цього сяйва не зблискували їм чорні обличчя, наче не проміння відскакувало від них, а чорна, дика похмура лють.

Десятник, забачивши юрбу шахтарів, повернувся назад, у слід йому Петька Карनावухий кинув грудку вугілля.

Промахнувся.

Виступив Василь.

— Слухайте, братва! Так далі не можна... Я не кажу про те, що дядька мого забито... Ні!.. Подумайте самі, скільки покалічених, забитих було за цей час? Не перелічити... Два карбованці пенсії ткнуть йому і справі кінець.

Митька перебив:

— Почекай, Василю... Дай-но я скажу...

І голос його залунав по галереї.

— Через що то лежить забитий?.. Через те, що скріпів не міняють. Це раз... Далі... Стиснули нас так, що й дихнути нічим. Усе їм мало та й мало... Той місяць платню урізали, сто чоловік з рудні вигнали... Хлопці! Що ж це ми й далі мовчати будемо?... Чи не набридло вам у бруді валятися, захлинатися в крові?...

Захвилювались шахтарі.

— Годі вже терпіти!

— Годі! сили більше немає!

— До кліті, хлопці! Піднімайся нагору!...

— Страйкувати, страйкувати!

Старий Гнат вийшов наперед:

— Тихше, це не діло, хлопці! Нащо бунтувати? Краще піти до хазяїна та поговорити з ним мирно, добром попрохати...

Іллін скочив на вагонетку.

— Товариство! Не так каже дід. У Петербурзі ходили зимою прохати царя... Оливом, замість хліба, відповів цар... Так і наш хазяїн. Або ж наобіцяє багато, а нічого не дасть, або ж делегацію нашу з роботи вижене. А нам яко-мога потрібно довести своє право! Не прохати, а брати треба!... Зараз революція! Он поруч страйкували рудні!... Он бунтують села... А ми що ж, відстанемо від товаришів своїх?

— Правдиво!

— Страйкувати!...

— А ну, хлопці, нагору!

— Стійте! Тихше! Зараз можна попсувати справу... Сьогодні працювати. Завтра ранком з нами зіллється п'ятий номер і наклонна шахта... Разом демонстрацію влаштуємо... Потім до директора. Ось як...

Шахтарі порозходились по забоях. Понесли по галереї труп Олексія, на кліть положили. З шумом піднялася нагору кліть. У кліті лежав труп того, хто кілька годин тому спускався в забій здоровий, життєздатний... Василь з Митькою несли покійника. І коли вже повернулися в забій, Митька тихо кинув:

— Уночі, у десять біля третього шурху—зібрання.

Митька тепер був членом осередку і за рік так змінився, що й не впізнати було: пив рідко, читав серйозні книжки, не пропускав жодного зібрання.

А вночі за копальнею зібралися. З'явилися усі тридцять членів осередку. Не було лише Артемйова: його до Москви надіслав осередок, та так і не повернувся штейгер—здобув кулю в голову підчас московського повстання.

В нічній темноті майорили постаті вартових, голос Ілліна коливав тишу:

— На рудні салдатів небагато. Нас—тисячі.. А коли загинути, так не даремно! Робочій класі ми користь принесемо... На те й революція, щоб лилася кров... Ллється її багато, але пам'ятайте—не даремно. Так. Гаразд... Хто з п'ятого?

Ігнатів присунувся ближче до Ілліна.

— Я із п'ятого.

— Ну, як там?

— Хоч зараз... Одначе, ти сам завтра заглянь, краще буде.

— Гаразд. Значить взавтра ранком. Тривожні гудки—із прапорами на демонстрацію... Нічого, товариство!... Ще не одна рудня зіллється з нами Наші скрізь.

Розійшлися геть-геть за північ, по одинці... Крадькома пробиралися по вулицях. Мимохідь розклеювали оповіщення. Нарешті добрів Василь до касарні... Ліг на нари й заплющив очі, а поруч з ним спав Митька, на всю касарню хропів.

Василеві не спалося. Думки одна за одною лізли в голову.

— Що то буде взавтра?...

Рипнули двері. В касарню увійшла Катька. Підійшла до свого місця і почала в вузол речі свої звязувати. Василь підвівся.

— Катько, ти куди?

— Катька підійшла до Василя, із рота пашило горілкою.

— Я, Васю, від'їжджаю... Мене з роботи вигнали...

Так і захололо серце Василеві.

— Куди ж ти їдеш? За що вигнали?

— Працювати я не гідна... Недужа... А стирчати тут не буду... Набридло...

Зморена сіла на нари.

— Куди ж ти їдеш?

— І сама не знаю... Світ за очі... Не можу я тут бути!.. Остогидло все!...

— Катько, залиш... Чуєш? Укупі будемо жити. Куди ж ти поїдеш?.. У місто... Чи там краще, чи що?..

— Таким, як я, скрізь однаково...

Павза... Глухо дихала касарня, темна, непривітна.

Хтось присвистом хропів. Хтось мимрив собі щось з просоння.
Катька підвелася.

— Ну, Васю, прощай... Спасибі, що ти тоді заступився за мене.—
Взяла речі, до дверей пішла. Жаль стиснув серце Василеві і якийсь надір-
ваний крик вирвався йому з грудей.

— Катю! Не йди!..

Зачинилися двері, і в темному мороці ночі зникла Катька...

Кинувся Василь на нари. В голові пішло все ходором: Олексій, за-
втрішній день, Катька... В голову потекло розпечене оливо...

Настав ясний, спокійний ранок... Вогняним шаром прокидалося сонце,
у синьому саяві купалася рудня.

Чорні, гладкі жандарі роз'їжджали вулицями, переливалися золоті офі-
церські погони.

Стіни шахт рябіли оповіщеннями, товпилися біля них шахтарі. Коли
поліцаї розганяли їх, вони збиралися у іншому місці. Обличчя шахтарям
палали ненавистю. Сьомий і четвертий номери страйкували. На восьмій і на-
клонній довго гули гудки. Тяглися до цих двох шахт обідрані, зморені
люди. Брала в лямповій лямпочки—йшли нагору. Біля кліті стояв натовп;
зойк, гомін, лайки рвалися потоками і лише з усього можна було розібрати
одно вогнене, дуже—«страйкувати».

Між шахтарями нишпорили десятники. Від шахтарського голосу трим-
тіли вони і боязко наближались до дверей.

Посеред кімнати юрба. В середині на вагонетці Василь, голос йому став
гучним, слова—гартованим залізом.

— Годі, товариство, годі! Не пройде їм цей номер! Пора нам за справу
братись! Усі мусимо страйкувати! Жодний не залишайся на боці!

Митько, той самий, що за пляшку горілки лазив на найвищий комин,
і там, тримаючись за скоби, вихиляв усю пляшку,—тепер стояв у натовпі
і викрикував:

— Бач, стерви які! Моду взяли!... Взімку зменшувати платню... Обі-
цяли нові балагани будувати, а збудували? Обіцяли збільшити пенсію по-
каліченим,—побільшили?... Міцно візьмемося, братове, подолаємо... Не
прохаги своє, а видерти треба.

Єрьома Вовкодав у третій юрмі промовляв:

— Всі, як один! Хто лише відстане, стервом, сволотою буде. Щелепи
такій сволоті набік! Душа з нього вон!

З натовпу кричали.

— Правдиво!...

— Згодні!...

— Страйкувати! Страйкувати!...

Хтось вихопився з гурту:

— Стоп, хлопці! Не слід цього робити! Нічого не вийде, краще доб-
ром...

Загули шахтарі, зойк одного з них покрив усе:

- Цить, гадюко!
- Затулися!
- Хазяїна руку тягнеш!
- В шурх його, лизоблуда!

Гуркотіли машини, не вгавали шахтарі, виповзали кліті з зміненими шахтарями.

І все зливалося в грізний, як бурун, гомін...

А біля копальні, неначе стервятники, що зачули падло, збиралися жандарі, обдивлялися рушниці й шаблі. Коні не стояли на місці, топтали попалену землю... Ілліна не було. Ще за-темна пішов він на п'ятий, і до цього часу не повертався.

Кинувся Василь до Митька.

- Де Іллін?
- На п'ятому, звідти демонстрація вийде.

Василь заспокоївся. Остання партія шахтарів піднялася нагору. Знову скочив Василь на вагонетку.

- Ну, як, хлопці, страйкуємо?
- Страйкуємо! Страйкуємо!
- Розгорни прапор!

Хтось викрикнув:

- Хлопці! З п'ятого йдуть з прапорами!

В приміщенні задихаючись вскочив директор Ароцький, за ним десяток жандарів. Директор на вагонетку:

- Товариші! Я раджу вам не страйкувати! Це...

Не договорив, до нього Петро Карнавухий підскочив:

— Сволоч ти! А оцих нащо привів?—показуючи на жандарів. Гомін, зойк.

- Геть! Геть його!
- Друзяка знайшовся! Добра нам бажає! Зі сходів його. Декілька рук вхопилось за директора. Виступив жандарський офіцер:
- Стій по місцях, а то стріляти буду!
- Підлив офіцер олії в огонь...
- Кинулась сотня шахтарів до жандармерії.
- Затуляйте морди!
- Бий їх, сукиних синів! Бий держиморд проклятуших!

Офіцер щось крикнув. Так і влип у стінку під купою вугілля. Зойк, постріли... Миготіли шаблі. Підскакуючи по східцях... Полетіли вниз... Кри- ваві тіла... А внизу жандарі відкрили пальбу, дзвенять вікна розбиті куля- ми. Василь до механіка.

- Стоп! Зупини машину!

Затримтіла, зупинилась машина, на вишках завмерли колеса... Впали два поранених шахтарі. Кинулись шахтарі на вулицю. З вікон полетіли груд- ки вугілля на жандарів.

Замайорив червоний прапор. По сходах покотився шахтар, який ніс прапора. Його підхопили інші.

Котились, падали забиті, ляскали в шибки кулі. Жандарі не могли стримати кулями шахтарів. Натовпи йдуть унизу, жандарі біжать, у слід їм груддя вугілля, кілки... По вулиці спереду сіра злива салдат колишеться, а ззаду страйкарі з п'ятого й наклонного. Жандарі зупинилися на розі, влилася в юрбу шахтарів нова хвиля. Над тисячоголовим натовпом майорили пратори. Надійшли салдати, стали у дві шеренги поперек вулиці. Офіцер молодий, білолиций вийшов наперед.

— Смирно! Вам чого треба?... А ну розійдіться!

Василь попереду, поруч Іллін. За Ілліним Митька... Натовп клекоче...

Василь викрикнув:

— Ми свого хочемо! Ось що... До хазяїна у Юзівку підемо...

— Ра-а-с-ха-дись по містам! Прекратить неурядицу!

— Не перестанемо, покіль свого не доб'ємося.

— По бунтовщиках!... Пальба!..

Закладали затвори... Іллін звернувся до шахтарів...

— Стійко, хлопці, дружно! Хай живе Револуція!

Громом «ура» перекинулося. Шапки догори...

— Товариство, вперед!

Демонстрація рушила.

— Разходись!

Натовп ішов вперед.

— Полурота!..

Тиша, довга, глуха... Поблискують люфи рушниць, направлені на шахтарів.

— Пілі!...

Випал. Крики душєрвучі, страшелєзнї, покотився зойк по натовпу шахтарів... Стогін. Декілька чоловіка корчаться по землі, захлинаючись своєю кров'ю, дряпають нігтями землю...

Затримтіла мотором тисяча шахтарів. Упав Митька поранений у груди... Іллін з пробитою головою, стиснув Данило рукою фонтан крови...

— Хлопці, що ж це таке? Дивіться... що це... Бачите?... З розбитою головою валяється відкатниця, а далі ще декілька...

Зарєвіла юрба... Кинулася. Щось міцне ляснуло Василя в ногу, і від цього закрутилося в голові, підкосилися ноги... Василь упав на землю... Попєсєз набік. А за ним стьожкою слід кривавий.

Випал, ще випал.. Нові жертви. Застогнали нові поранені.

Ще випал...

Здрігнули шахтарі. Біжать назад. А з-за рогу в натовп врізались жандарі. Свистять нагаї, мигтять шаблєуки, кіньми топчуть людей...

... Натовп рідшає. Стихло.

Василь був непритомний.

.

— Винь патрони!

Знову заклацали затвори. Поранений Митька ледве підняв голову. Побачив кимсь покинутий наган, тримтячою рукою стиснув рукоятку. Ходить між тілами офіцер, перелічує для рапорту забитих і поранених, порівнявся з Митькою. Дивиться на вид кожного забитого. Зібрав останні сили Митька, підвівся на лікоть, натиснув на курок. Постріл. Промох. Офіцер вирівнявся, штовхнув чоботом Митьку, салдата підізвав.

— Євментьев!... Поді сюда!...

Із строю вийшов сірий, худий салдат. Підійшов до офіцера.

— Що прикажете, ваше благородіє!

— Приколи цю сволоч!

Бився Митька у предсмертних муках... І раптом обличчя салдатові скривилося божевільно, із горла йому вирвалось ридання.

— Не можу, ваше благородіє!.. Не мо-жу...

По сірому обличчю побігли сльози, покотилися сльози на сіру, як і обличчя, шинелю.

Офіцер вилаявся...

— Я тобі наказую добити цю тварину...

Салдат ще нижче звисив голову...

— Не... не... мо... жу...

Замахнувся офіцер і від кулака його розсіклися губи салдатові, шапка на бік полетіла.

— Під суд за неісполненіє приказанія...

Якось тяжко, наче від жахливого холоду застиг мовчки строй.

Схлипуючи підняв салдат шапку. Побачив, що в крові вона, кинув, за голову схопився.

— Господи!.. Братці!.. Рідні!.. Що це ми наробили?... Крови, крови скільки... Це ж кров наших братів!...

Стогнав, хрипів Митька... Призириливо подивився офіцер на салдат і націлівся в Митьчину потилицю. Вирвався із строю суворий окрик:

— Не смій робити цього... Людина помирає...

— Що? Хто там?.. Мовчать!

Голос завмер. Постріл. Витяглося в струнку тіло Митчине. Завмер стогін. Осінній вечір висів над копальнею. Від восьмої шахти падала на трупи тінь. Горами лежали мертві тіла шахтарів у крові в бруді.

Величезним німим велетнем стояла шахта.

Верхів'я труб прорізали небо.

II

З простріленою ногою Василь потрапив до тюремної лікарні, а з лікарні у в'язницю. З Василем було ще десять чоловіка і всі вони до суду по різних камерах сиділи. Лише на суді побачились.

Суд вирішив: усім, хто був на демонстрації, по п'ятнадцять та десять років. Зідхнув Василь: дали йому п'ятнадцять років! Півроку просидіти й

то чогось варто, а то п'ятнадцять! Подумати страшно! Подивився на суддів, стиснув злісно кулаки.

— Саджайте! І на нашій вулиці буде свято!

Усіх засуджених надіслали до Іркутську.

Погрюкував потяг, колихалися, підскакували вагони, позаду залишалися стовпи, мости, села.

Позаду шахти, забої, попереду Сибір холодний. Коли під'їжджали до Симбірську Єрьома Вовкодаву зробилося погано. Три дні тому він захворів. Підняв Єрьома голову.

— Братва! Товариші! Поможіть мені, рідненькі,—помираю...

Голос йому затримтів.

— Невже не доведеться побачити волю?...

Схилили шахтарі голови...

Умираючий жадібно хапав повітря. Тихо, вривчасто брязкали на руках кандали. Глупої ночі помер шахтар. Мчав уперед потяг.

Кружляли за вікнами білі сніжинки. Крилами билися в заграбовані вікна. Останній раз забрязчали кайдани, щось обірвалося. Єрьома Вовкодав помер.

І як брязкіт кайданів, обірвалося життя.

Микита зняв шапку.

Помер, певно й нам погібати так, Василю... Мені не страшно, не дарма ж загинемо...

Правда, Микито... Колись то наша візьме...

Спали на лавках шахтарі, грудьми дихали тяжко. Довго їхали до Іркутську... А коли доїхали, тріщав лютий мороз... За комір забирався мороз, дубіли ноги від морозу. Іркутськ місто сибірне. Дев'ять місяців хуга, морози, три місяці тепла. В'язниця в Іркутську величезна, багатоповерхова, кинуть в один з них людину, запакують у камеру і довгі роки мучиться вона там, крізь ґрати на волю дивиться.

Потрапив до такої камери й Василь з товаришами. В камері ліворуч займали нари «уголовні», праворуч—політичні. Густою пеленою висить день над арештантами, олив'яною похмурістю давить груди.

Тільки ранок настає, а вже в коридорах сюрчки заливаються, дзвін дзвонить, готуються люди. Швидко на перевірку. Потім арештанти йдуть на роботу, і замовкає камера.

Багацько довелося пережити у в'язниці, багацько негідників пройшло повз Василеві очі, а гірші за всіх начальник в'язниці зі своїм помічником. Ці дві потвори не давали жити ув'язненим. Стогнали від них в'зні. Особливо не любив начальник політичних. У перший же день свого перебування в централі Василь з Микитою до карцеру потрапили. Сиділи вони на нарах. Балакали з політичними. Брязнув замок, у дверях з'явився наглядач.

— Смірно!..

Камера затихла. Увалився в камеру начальник тюрми. Гладкий, високий. Оглянув камеру. Зскочили з місць карні, а політичні сиділи, навіть шапок не здійняли. Начальник аж почервонів:

— Скільки разів я вам, панове, наказував, щоб при моєму появленні усі вставали з місць... Не забувайте, що ви у в'язниці.

Староста камери, демократ Шабловський, відповідав не встаючи:

— А вас прохали, щоб ви нам дали спокій.

— Що? Мовчать!... Я вам, негідники! Я вас навчу!

Подивився Шабловський начальникові пильно в вічі, начальник Шабловському. Здавалося, що не хвилину вони дивилися один на одного, а вічність—роки довгі, тягучі...

— Наглядач! У карцер його!

Анархіст Іванов звернувся до політичних:

— Товариство! Усі підемо в карцер!

Ще дужче почервонів начальник.

— Що? Ми-тин-гувати? Я вам... Я вам покажу!... Гаразд!... Усі підете в холодні карцери... На десять суток...

Подивився начальник на Василя.

— Новий?

Василь, не встаючи з місця, процідив:

— Так, новий...

— За що сидиш?

— За стачку...

— Ага!... Із того ж гніздечка... Теж вставати не хочеш?...

— Коли всі не встають, то чого ж я буду...

— Наглядач—і цього до карцеру.

У карцері темно. Віконниці на замках. Ліг Василь на залізні нари, від холоду здригнув. Від стін повзе холод, по підлозі бігають пацюки. Темно у Василя на душі, як і в карцері... Здавалося, що на віки поховали його в тюрмі, і гнітюча нудьга обценьками здавлювала мізок.

Дзвін кайданів шарпав нерви.

І стигла у жилах кров від цього дзвону так, як і дихання на стінах. І стелилося в уяві стрічкою життя: безфарбне, безрадісне, тяжке, як кайдани, темне, як забій, як карцер... Ранком у карцер зайшов начальник.

— Ну, як тобі тут, добре?

Василь кинув зісно в обличчя начальникові:

— Скрізь братові нашому добре. Однаково, що в тюрмі, що на волі. Ось через те, що нам так добре, ми й бунтуємо...

Начальник повернувся до наглядача:

— Ще на двоє суток...

Чобітьми грюкаючи по цементу пішов у другу одиночку. У дверях клацнув ключ.

Через вісім суток повернувся Василь з карцеру: хворий, застуджений, знесилений, боліла прострілена нога...

Довго, довго тягнеться в тюрмі день.

У камері вдень майже нікого немає—усі на роботі. А Василь на роботу не ходив. Прострелена нога заважала.

Потім прибирати камеру став. Увесь день по камері звірем гасав. Стогонами надривалися від розпачу груди. Крутило в мізку.

Вечорами у камері галас. Ув'язнені повертаються з роботи. Політичні лягають на нари, розмовляють, влаштовують лекції, карники у «Буру» ріжуться, останні сорочки один з одного стягають.

Галас, лемент, наче кожного з них ножами ріжуть. Бійки, кров з носів, побитих тягнуть до карцеру, ті, що залишалися, знову грають у карти. До перевірки крик, галас, після камера затихає. Коли не було начальника, перевірку робив його помічник Іваненко. Коли клацав ключ і увиходив помічник, в'язні застигали. Іваненко повагом перераховував в'язнів, кожного тикав пальцем у груди. А коли кінчав рахувати, ставав біля порога, довгим поглядом дивився на камеру, потім, мішаючи російські слова з українськими, говорив:—Старосто! Що це за непорядок у тебе? Чому бачки на вікнах? П'ятий раз говорю, що не место їм там. Не слухаєте?.. Наглядач! Троє суток карцерного положення.

Бачки прибирали під нари. А після наступної перевірки знову:—чого єто под нарами бачки? Троє суток карцерного положення, без прогулок і передач...

Завжди у нього була причіпка. Вибився з наглядачів у помічники Іваненка за те, що душу вимотував з ув'язнених.

Уночі згадували шахтарі про сім'ї, шахти, волю. Доброго мало пригадувалось. А все ж від того, що було за межами тюремної брами, віяло простором, волею безмежною.

Сибірська ніч довга, холоднюча. За ґратами удесятеро довша. Лежить Василь, дивиться на стелю, а думки йому не йдуть з голови:

— Коли ж цьому кінець буде? Коли переможуть робітники?

Штовхає сусіду, демократа Шабловського.

— Чуєш, Шабловський?

Шабловський розплющує очі.

— А... ти, Василю?.. Ну, що таке?

— Мучусь я, товаришу... Чи переможуть коли наші?...

— Звичайно, переможуть!... Одна революція загинула, друга буде... Переможемо ми... Нас багато... Сила ми, товаришу!

Знову спав Шабловський, а Василеві не спалося, схвачувався з нар, по камері бігав. До вікна підходив, на волю дивився. Відбивався місяць на снігу. Похитувались білі оголені дерева. Білим килимом вкриті покрівлі. А далеко—чорніє тайга. І холодом віє від цього величного малюнку, холод у душу забирається, лазить комашками по спині.

III

Уранці гуде якось відривчасто, недружно камера. Уранці по коритару кроки міцніші, гучніші. Десь у коритарі завмирають кроки. Ув'язнені неохоче встають по-одиноці, і лише коли староста на всю камеру крикне: «смирно», всі схвачуються з нар. Ладнаються. У двадцять другій перевірка, двад-

цять третя ладнається, ноги розминає. Блискавкою пролетів другий помічник—Яковенко. Цей живо робить перевірку раз... два... готово.

Після перевірки пайки приносили. Біля дверей стовпилися в'язні. Наглядач за наган схопився.

— Голодовку об'являємо!...

— До бісової матері з вашими пайками!

— Дуй у наглядача, хлопці!

Пайки полетіли в двері, пайками й наглядача закидали.

Грюкнув дверима наглядач, полетів до начальника з доповіддю.

Василь на нари скочив...

— Коли почали, так до кінця тримайтеся!

Начальник з наганом, при шаблі влетів, за начальником помічник, наглядачі...

Повставали з нар в'язні, деякі залишилися лежати. Начальник аж почервонів. Як гаркне на всю камеру!...

— Смирно!.. Хто зачинщик?..

Вийшов староста.

— Бунту тут ніякого немає. Ми просто голодовку об'явили і більше нічого. Голодувати будемо до того часу, поки ви не виконаєте наших вимог.

Начальник не дав договорити, розмахнувся—кулаком по обличчю Шабловського.

— Я ж тобі, негіднику! Свинота проклята!.. І тут спокійно не можете сидіти?!

— За те, що б'єте нас, голодовку об'являємо.

Вихопив шашку начальник, замахнувся, по плечах Василя ударив:

— Мовчать мені!... У бараній ріг поскручую вас.

Два анархісти й шахтарі підійшли до начальника.

— Ми вимагаємо, щоб ви вислухали нас.

— Мовчать, негідники!...

Замахав шаблею на всі боки. Лягла червоними рубцями на плечі в'язнів.

— Не смієш бити!

— Мусите нас вислухати!

— Ні за що в карцерах мучите!

— Дзвони тривогу!

Задзвонив дзвін. Влетіла в камеру юрба наглядачів.

Шабловський кричав:

— Це не бунт!... Це голодовка!

Начальник до карників.

— Видавай зачинщика!

— Самі шукайте!

— Усі зачинщики.

— Будете голодувати, негідники?

— Так, будемо! До того часу...

— Бий їх, хлопці!

Наглядачі кинулися на в'язнів.

Загуляли приклади. А в наглядачів бачки, поліна полетіли.

На коритарі дзенив дзвін. Гуркотіли в двері сусідні камери, гуркіт котився по коритару. «Бунт» усмирили. Побитих ледве не до смерті тягли в лікарню, більш-менш здорових розігнали по інших камерах.

Василя було побито до непритомности, теж потягли у лікарню.

— Проклятущі!..

— Сволота!

— Гадюки прокляті!

І ще дужче грюкали у двері. Тримтіла тюрма. Брязкало в коритарі шкло, а у вовчки палили наглядачі, і лише після цього трохи стихло.

Знову тихо. Чітко по цементу відбивалися кроки. Сміх наглядачів замирав у коритарі.

IV

Три місяці пролежав Василь у тюремній лікарні, а коли одужав, боліли груди, кашляв кров'ю. Василя посадили у другу камеру. І вже не бачив Василь до самого кінця свого перебування у тюрмі товаришів своїх.

У новій камері майже всі політичні сиділи. Були книжки, журнали, а іноді щастило й газету дістати. Василеві усе таки пішла на користь тюрма. Жа́лібно накидався він на книжки, читав їх запоем, і від цього відчув розпач, не так боліли мізки.

Політичні сперечалися, а Василь вчився, і коли наблизився 1917 рік, він не гірше їх знав політику. І всією своєю істотою, він розумів що з усіх партій—лише партія більшовиків найправдивіша. Дзвінко відбивали на дворі години. Статуями по будках маячили вартові. Літо змінювалось зимою, зима літом. А життя тюремне текло нудно й одноманітно. Вранці перевірка, увечорі перевірка, удень обходи, праця.

Кануло дванадцять років у вічність, і на лобі. Василеві з'явилися зморшки чорне волосся де-не-де сріблалося сивиною. На дванадцятому році ув'язнення, навесні, коли цілими снопами вривалися в камеру сонячні проміння і повітря весняне лоскотало і манило кожного на волю, докотилися згуки оркестри. Камера затихла... Есер Матвійчук махнув рукою:

— Напевне маніфестація.

Згуки виростали... І раптом камера завмерла. Крик короткий, відривчастий вирвався комусь з грудей.

— Марсельеза!..

Захвилювалася камера. Лише карник Степанчук звернувся до свого тозариша:—Ну, що ж? Їсти вона нам дасть, марсельеза?... Здавай Колька!..

Згуки ширилися. Хвилею рвалися в камеру.

Михайлів кинувся до вікна.

— Товариші! Сюди йдуть! З прапорами йдуть!

До тюрми йшли натовпи. У повітрі розвівалися прапори. Вартовий клацнув затвором.

— Відходь від вікна!.. Стріляти буду!

Наглядач у вовчок.

— Тихо, без крику!

У повітрі ляснуло кілька пострілів. Завмерли... Заскрипіли ворота... Двір сповнився людьми...

А згуки величезні, могутні рвалися вгору, палили кров у жилах.

У коритарі брязчали ключами.

У Василя від радощів дух захопило.

— Невже? Невже наша взяла?

Більшовик Михайлів з блискучими очима кричав:

— Так... Наша взяла!..

Клацнув замок, широко розчинилися двері. На дверях з рушницями салдати, робітники... Обличчя весняні, радісні...

— Виходь, товариші! Царя немає, воля наша!

В'язні юрбою кинулися до дверей. Коритар заповнився людьми. Свіже весняне повітря наповнило груди Василеві. Захитався бідолага від цього повітря, голова крутилася.

— Як же це так?.. Невже воля?..

І не вірилося, що над головою блакитне небо, а не брудна стеля.

V

На рудні хвилясте море людей. Юзівка повна шахтарів. Що-дня мітинги, вибори, червоними прапорами місто вкрите.

Але шахтарі знову незадоволені, косо дивляться на прилизаних промовців. Косо дивляться на плакати, де рука у білій манжетці з золотою запонкою, потискує робітничу, мозолясту руку.

— Чи бач... Пузатий нашому братові руку тисне...

— Здорово!..

— Тисне, тисне, а все ж на свою копальню полізе...

— Ось тобі й ліворуція!..

Не розуміють шахтарі, чому це революція, воля, а міністри, князі та фабриканти усе таки правлять країною.

І коли більшовик Акулів крикнув із трибуни:

— Товариші! Покіль заводи у хазяїв, а земля в поміщиків, ми ті ж самі, що й були!..

Шахтарі плескали в долоні, а есер Степанов крикнув:

— Товариші! Це провокатор!

Акулову не дали говорити.

Похмурніли шахтарі.

— Ось тобі й воля!

— Воля... Комусь, та не нам...

— До бісової матери таку волю!..

Василь—більшовик: Василь на мітингах більшовицьку програму пояснює. Помолодшав після в'язниці, на десяток років помолодшав. Травень цвіте. У травні навіть на руднях повітря інше. 1-го травня до Юзівки з усіх кінців тягнуться шахтарі. На першій лінії лавки зачинені.

Вулиця рябіла плакатами.

ВСЯ ВЛАСТЬ
УЧРЕДИТЕЛЬНОМУ СОБРАНИЮ
ГОЛОСУЙТЕ ЗА СПИСОК № 1
ГОЛОСУЙТЕ ЗА СПИСОК № 7 К-Д!

Скакали плакати на очах, очі по плакатах розбігалися: Керенського, Родзянка, Мілюкова.

У натовпі чутки: Леніна з Німеччини в запломбированому вагоні привезли.

Шахтарі оточили Василя.

— Чуєш, товаришу? Ти більш за нас розумієш. Правда, що Ленін у Росію приїхав?

— Розкажи нам, хто такий Ленін.

Вискочив маленький, цюстрий парубчак з натовпу, забубонів.

— Хто такий Ленін? Провокатор Ленін, загубити Росію хоче. Потому, що найняв його Вільгельм.

Василь посміхнувся.

— Хто тебе найняв, скажи краще! Товариші, Ленін—більшовик! Ленін хоче влаштувати нашу робітничу революцію, не таку, як оця, панська.

Із натовпу крикнули:

— Раз більшовик, стало бути не зрадник!

— Значиця наш чоловік!

— А ти геть звідси, покіль цілий! Бачили таких фруктів. Знаємо, що ти за птиця.

До маленького цюстроого:

— Гайда, хлопче, а то щелепи повивірчуємо!..

Цюстрий зник у натовпі.

— Так. Стало бути, сама правдива партія більшовиків?

— Так! Тільки вони лише дійсно за працюючих.

Наперед протиснувся Василь, поруч з ним більшовик Дрожжин. Ріже промовець повітря словами.

— Товариші, громадяни! Ми скинули царя! Ми добилися волі! Перед нами завдання спасти революцію, утримати наступ німців. Німці занапасть Росію. Війна до переможного кінця! Ура!

Сотні голосів радісно підхопили «ура». Шахтарі мовчали. З передніх рядів крикнули салдати:

— На який нам біс війна? Чи мало ми крові пролили? Не нам, робітникам, потрібна війна...

— Правда!.. Правда!

— Іди ти з своєю війною!

— Геть із трибуни.

— Геть!.. Геть!..

На промовця летіли оселедці, болото. На трибуні Василь.

— Нам, робітникам, війна не потрібна! Нащо нам убивати таких же робітників, як ми.

Голова перебив промову Василя.

— Товариші! Я не даю слова цьому громадянину! Це—провокатор! Декілька голосів підтримали голову.

— Правдиво! Правдиво!

— Не дати йому слова!

Маса останніх кишіла.

— Через почому це так?

— На якій підставі?

— Крой далі, Василю!

— Товариші! Я не даю слова цьому громадянину!

Хтось крикнув:

— Раз нашому слова не дають, розходьтесь, хлопці!

— Мабуть доведеться поговорити ще з панами.

— Ой! Що воно буде?..

Салдати незадоволені.

Щось величезне, могутнє насувалося з Петрограду. Звідтіль лилася більшовицька хвиля.

Салдати тікали з фронту.

Рябіли вулиці шинелями.

Більше й більше хмурилися шахтарі.

— Ох, братці! В кобилку вони з нами грають. Подивимось, чия візьме!..

А в кінці серпня вночі заарештували Василя. Знову сидів він за ґратами, знову дивився на вулиці, на комини шахт. Тільки спокійніше сиділося зараз. Почувалося, що наближається друга, робітнича революція.

VI

І вона прийшла.

Ще не випав сніг, ще грузли ноги в грязюці, а вже в повітрі почувалася друга революція. Шахтарі хвилювались.

— К бісовій матері хазяїв!..

Геть міністрів!..

— К бісу війну!..

І коли небо хмурилося хмарами, потім плакало дощами, звістка громом прогрімала.

— «Временное Правительство» подолали! Керенський утік, вся влада в руках Рад!

Двері Василевої камери розчинилися.

— Вілітай, хлопче, зараз наша взяла!

Закипів Жовтень... З фронту йшли салдати в Червону гвардію. Хазяї тікали з копалень. Шахтарі кайлом об землю.

— Лежи, зараз не до тебе!

Сотнями, тисячами йшли в Червону гвардію, а потім армію. Пішов і Василь. Хворий, туберкульозний, він разом із усіма пішов під кулі, у сніжні хуги, у літню спеку.

Потім Василя викликали у штаб бригади.

— Будеш, товаришу, комісаром полку!..

Летіли дні. Стрілою летіли. Мотором вертілися в очах.

Білі насідали, підступали до Москви. Більшовики, Червона армія в кільці. І здавалося, революція задушена. Революції кінець.

Під Кортояком спека. Під Кортояком від Василевого загону триста чоловіка залишилось. Триста духом опали.

— Загинуті мабуть доведеться!

— Товариші! Не можна падати духом! Кортояк мусить бути наш. Візьмемо Кортояк, прорвемося.

Із натовпу голоси:

— Піди, візьми!

— Та куди там узяти!.. Сили в нас мало...

— Нас усього три загони, а в загоні півтори каліки... А їх скільки...

— Ех, товариство! Здрейфили ви, чи що? Ану згадайте про Паризьку Комуну... Я вам розкажу про неї... Ось де вояки були... До останнього билися... А ви смерті боїтеся!.. Які ж ви революціонери, хто ви? Боягузи чи червоноармійці?

Притихли хлопці. А голос Василеві дзвоном дзвонив у вечірніх присмерках. І коли ніч обхопила землю, червоноармійці кричали:

— Усі підемо в наступ!

— Хлопці, до останнього!

— Хай живе радянська влада!

— Не сердься, товаришу комісаре!

— Розкисли ми!.. Не буде цього більше. У вогонь і в воду підемо з тобою...

Ранком сірим туман звис над землею. Загін пішов у наступ. Грузли ноги. Обідрані червоноармійці бадьоро йшли на бій.

— Візьмемо Кортояк, душа з нього вон! Три загони червоноармійців рідкою лавою розсипалися, помалу посувалися вперед.

У лавах Василь. Рушниця в руках, збоку наган. Із Кортояку назустріч— смерть. Смерть із сорока гармат дивилася. Жерла гарматні скаженим вогнем плюються. Від вибухів повітря тримтить. На шмаття людей роздирає. Шматки м'яса людського на землю летять. Повзуть поранені по грязюці, волочать за собою рушниці.

Кортояк ось уже близько. Гучніше б'ють гармати. З дзвіниць кулеметами поливають по лаві: у дванадцять... загальна атака... Готуйся!..

Без п'яти дванадцять. До Василя командир загону підійшов.

— Ну, давайте...

Знову по лаві.

— Богучарці в атаку йдуть...

З роздробленим черепом впав командир загону.

Василь скомандував...

— Цеп за мною... Бігом марш... Ура!

Перші лави підхопили «ура», по лавах хвилею прокотилось. Лава зірвалася. Кинувся. Дужче постріли. Посвист. Розрив. Грудки бруду вилетіли, забиті валяються.

У білих команда:

— По наступаючим червоним... Пальба...

— Сотнею... Плі...

Постріли... Постаті танцюють в очах. Крутиться земля.

— Ура! Ура!

— Дайош кльош!

— Дуй, хлопці!

Тмяно зблискують багнети. Здрігнула лава червоноармійців. Побігла. Здіймають руки догори білі.

— Бий його прахвоста!

— Багнет йому в пузо!

Зі стогоном падає офіцер—багнетом до землі приткнутий.

— Товаришу, я вам здаюся!

— Дуй його!

— Товариші, я робітник, за що?

Другий офіцер тримтячими руками розстібає шинелю. Благаюче дивиться на червоноармійців.

— У, стерво, тримтиш? Гляди, не мало нашому братові морду побив?..

Гомін, зойк, стогін.

Кортояк узято. У білих паніка. До Василя підійшов комбригади.

— Добре, товаришу, виконали завдання!

— Що треба було зробити,—зробили!

Червоноармійці кинулися до Василя:

— Живий, комісарє! Качать його.

— Качать! Качать!

— Ура!..

Угору полетів Василь, на руки підхопили.

Сміх ірветься з грудей червоноармійцям.

Від загону залишилося півтораєста чоловіка. Було їх триста.

Буруном налетів Жовтень... Також летіли червоноармійці... Тепер уже втікали білі...

І ще одного разу Василь зустрів Катьку.

Постаріла, змучена пленталася вона тротуаром у шинелі, з червоним хрестом на руці. Побачила Василя, впізнала:

— Васю! Це ти?

Василь повернувся. Довго, довго дивився на неї... Продзвенів у вухах голос її і щось далеке пригадалося. Те, що пішло в безвість.

Пригадав... Шіснадцять років тому...

Касарня, нари... П'яні голоси... Розбещену, бліду Катьку з прорізаним боком. І знову оповила його тоскність.

— Катю! Ти? Як ти сюди потрапила?.. Не думав я з тобою зустрітись...

— Багацько говорити, Васю... Усяко доводилось мені,—нарешті до того дійшла, що не хотілось уже й на світі жити. Повіситись хотіла. Та вийшло інакше... Я була тоді в Москві. Три роки тому... Зупинилась я та й заслухалась... Гарно балакав промовець... І так гарно, що кожне слово за серце хапало мене. Усе наше життя гірке викладавав. Тут я і своє пригадала. Згадача через кого я такою зробилася. Закипіло в грудях. Жалко стало свого життя. І пішла я до Червоної армії. Зараз сестрою служу. Катька зупинилася біля великого будинку.

— Оце наш шпиталь... Так мені треба йти. Діла багацько... Прощавай Васю...

Потиснули руки одно одному й розійшлись навіки.

Згадав Василь брудну, розбещену оту колишню Катьку. Її поламане життя.

Порівняв її з сучасною, новою, від революції.

Ось де воно, життя нове! Ось де революція відчувається. І радісно забилось серце Василеві...

Радість струмком потекла йому в мізок.

Увечері Василеві говорив командир:

— Ось що, товаришу! Тобі в тил потрібно. Схуд ти дуже. Відпочить тобі.

Похмурився Василь.

— Гаразд. Встигну з козами на торг. Рано ще.

І лише тоді пішов до тилу, коли останній Врангелівський пароплав у пінявому морі зник.

Довго на березі стояв Василь з комбригом. На березі червоноармійці веселі, радісні. З берега по пароплаву гармати бухкали. Комбриг дивився на Василя.

— Так. Зараз, товаришу, сміло їдь у тил, пора тобі відпочити!

Василь напівповернувся:

— Так. Тепер можу! Лише не на відпочинок, а працювати. Поїду додому. Багацько ще доведеться працювати.

Через тиждень Василь прощався з червоноармійцями. Похмуріли «сгарі», з якими він пройшов, від самого Вороніжа до Криму.

— Жалко!.. Славний чоловіча!..

Увесь загін пішов випроводжати Василя. І коли продзвонив третій дзвінок і пішов потяг, червоноармійське «ура» ще довго лунало.

VII

Донбас—зламана машина. Свічкою лойовою над покійником куряться кочетарки. П'яно догори в'ється дим. В шахтоуправлінні галас. Пера ліниво скриплять по папері. Ниточкою в голодних очах скачуть рядки.

Василь за столом. Голова шахткому. Навпроти секретар тримтячою рукою водить по паперу. В обідраному кріслі інженер високий, худорлявий. Ногу на ногу положив. Цигаркою попихує. В'яло говорить.

— На тридцять п'ятому камероні ні к бісу. Вентиляція погана. Усе старе, треба змінити...

І ледве помітно посміхнувся тонкою посмішкою.

Задеренчав телефон.

Василь підвівся, узяв трубку.

— Слухаю...

— Тридцятий говорить. Буде сьогодні хліб?

По дроту перелетіло зідхання.

— Ні, товариші, хліб буде післязавтра...

Знову зідхання.

— Ех!.. Погано!..

Інженер підвівся.

— Ну, піду...

В кімнату увійшло з десяток шахтарів.

Бліді, опухлі від голоду. Відразу до Василя.

— Хліб буде сьогодні?

— Ні, товариші, хліб буде післязавтра.

— А ми в забій не поліземо!

— Не будемо працювати голодні!

— Досить терпіти!..

— Підемо, хлопці, додому...

Василь крикнув:

— Стійте, братове! Що ви робите? Свою копальню, добро своє загубите!.. Скільки років у хазяїна шахта цілою була, не загибла, а в нас повинна загинути?

Скипів старий Семен.

— Гарно ти співаєш! А як їсти хочеться!

— А сам я хіба не голодний?

Порепетували шахтарі та й розійшлися. Знає Василь, що вони полізуть у забій, не схоче шахтар, щоб його шахта загинула. А все ж якась камінька на душі. Виліз з-за столу, пішов на вулицю.

Надворі спека. Повітря наче застигло в спеці. На попалених деревах чорна курява. Курява наче діамант на сонці. Біля комосередку чийсь коні прив'язані. У садку під деревами салдати. Це загін по боротьбі з бандитизмом.

На землі біля водокачки шахтар. Очі глибоко запали, мутні. Шахтар жує цибулю. А з очей йому сльози. Побачив Василя.

— Поможі, брате, підвестися!.. Сили не маю... Підняв Василь шахтаря.

— Ех, дійшли до чого! Колись при хазяїнові цього б не було. На шматки б його розірвали.

— А тепер... Проти кого підеш?.. Проти самих себе? Ну, прощавай, браток.

Біля тридцять п'ятого Василь зустрів штейгера. Блідий, у розірваній шкірявці. Ледве промовив.

— Погано... Усе погано. Сили не стає. Шахтарі в забій не хочуть лізти. Вентиляція погана, камерон старий.

— Нічого не вдієш. Тримайтеся! Вже швидко покращає життя. Розійшлися. Штейгер повернув праворуч... Василь у шахту пішов.

У шахті зміна. А вгледіли Василя, так і кинулись на нього.

— Дайош хліб!

— Є хліб?

— Почекайте, товариші!.. Сьогодні хліба немає, буде лише післязавтра...

— Завтраками піп собаку годував...

— Нам сьогодні давай!

— Де ж я вам його візьму!

— Роди, а скажи що знайшов!

Загуділи як бджоли шахтарі. Підійшов до Василя Кирило, колишній друг його. Як у вовка блискають очі. Стиснуті чорні кулаки. Задихається.

— Стерво! Душа з тебе вон! Напевне сам з саботажників. Чай розпиваєш? А ми голодувати мусимо... Гадюко...

Розмахнувся, вдарив Василя по обличчю. Вдарив не дуже, але від цього голова закрутилася, болісно стиснулося серце йому.

Розпачливо крикнув Василь:

— Кирило! Опам'ятайся! Що ти робиш? Хлопці, ви мене знаєте!.. Гнате... Степане... Чи не разом ми з вами страйкували? Чи не я все життя віддав за шахтарів? А зараз з саботажниками за одно? Пам'ятайте, що не я, не комуністи винні... Держава збідніла. Держава війною змучена. І во-роги навкруги... Контрреволюція проклятуша... Хіба я краще від вас живу? Я сам уже третю добу хліба не бачив...

Не добалакав... Горло здавило. Глухо, тяжко заривав. Шахтарі мовчали. Звісив Кирило голову. До Кирила підійшов Ілько—камеронщик.

— Недобре ти зробив, Кирюхо. Даремно образив людину. Не бачиш, що він і сам з сили вибився? З шахти не вилазить. По установах як собака мотається. А ми... Ех ти, дурню!

Другий похмуро:

— Ну, годі. Кирюшка погарячився... Лізьмо у шахту. Що не кажи, а шахта усе таки наша. І Василь такий же як і ми.

І Кирило блідий підійшов до нього:

— Чуєш, Василю! Діло твоє, упечеш мене під суд чи ні, а лише не-сердсья.

Василь махнув рукою:

— Та годі. Що там уже балакати...

Вночі зібрання. В комосередку крізь дим маячать стомлені обличчя. Червоноармійці поїхали, знову одні комуністи залишилися. За столом з райпарку говорить Омелін:

— На вас уся надія. Навкруги банди. Налетять, підпалять шахти, позабирають коней. Спати нам не можна, вся відповідальність лягає на нас.

І вже Василь не почував ні образи, ні голоду, була лише копальня в небезпеці, яку потрібно було захищати.

Після зібрання призначили варту. Сам Василь керував обороною.

Комуністи брали рушниці, комсомольці йшли на варту.

Над копальною лягла місячна ніч. Велетнями здавалися шахти у місячному сяйві.

Василь обійшов застави.

На вулицях тиша... Вулиці наче крицевою мітлою заметені, не чути шахтарських пісень, не скигнуть гармошка. З голодовки заціпіла рудня.

Повернувся Василь в осередок, сів за стіл очі йому залипали. Третю добу спав він якось по-заячому...

Люди лежали на підлозі. Комсомольці мугичуть пісні. Хилиться на стіл голова. Злипаються очі. По тілу тримтіння... І раптом:

— Із Мартовки бандити їдуть!

Василь на ноги.

— За рушниці!

Люди—пружини. Лежав, а через мить на ногах, за рушницю...

На вулиці постріли. У Мар'ївці б'ють тривогу, по степу вогонь. У нічному повітрі голос Василів.

— Ніякої паніки!.. Нас мало, їх багатько,—плювати... Ми повинні захистити рудню або загинути.

З-за рогу темного виплила постать. Підійшла прямо до Василя. Глянув Василь—Кирило.

— Тобі чого?

— Чуєш, Василю... Я почув постріли... Певно біда... Дай рушницю я їду з вами...

— Гаразд, іди!.. Хай тобі Сорін дасть рушницю.

І знову радість продзвеніла йому в мізку. Стало бути шахтар новим робиться. Зрозумів, що він хазяїн рудні...

— За мною! Бігом! Марш!..

За руднею по степу вогонь. На селі дзвонять на гвалт. Тричі бандити йшли в атаку, тричі відступали...

Вже сіріло надворі. Від комуністів половина залишилась. Не вистачає набоїв. З пробитими грудьми лежав Василь... Навznak Кирило... По рані на голові повзають мухи, свищуть кулі. Шелестить травою поле. Комуністи відбиваються. І коли вже останні набої вистріляли, з'явилася лава червоноармійців. За лавою шахтарі.

Бандити тікали. Над трупами забитих літали граки. У ранковому сьйві маячили ведетнями шахти змертвілі від голоду. Курилися кочегарки. Рудня спала.

VIII

За руднею тихо. Туман, закутане поле. На цвинтарі пада нової могили. Біля могили тисячний натовп шахтарів. На землі труна. Червоною китайкою оббита. Червоні прапори майорять у повітрі. В тумані на три кроки нічого не видно. Тихо згучав похоронний марш, а потім затиш. Голос старого шахтаря полетів у натовп:

— Товариші! Хоронимо свого... Я Ваську знав з дитинства... Василь пішов за нас... Василь загинув за робітників... Одним... одним словом ми повинні боротися так як і він...

Шахтар не скінчив. Стиснуло йому горло.

Виросла нова могила, над могилою прапор.

Сколихнулось туманне повітря... і коли замовкла оркестра, на цвинтарі зробилося порожньо. Лише прапор тримтів над свіжою могилою.

Могила була закутана густим туманом. Морок туману розрізували вогники рудні.

Потонули в тумані натовпи шахтарів.
